

pausdom, welks grondslagen door merovingers en karolingers waren gelegd, gaat zijn tijd van glorie tegemoet, na in den geweldigen strijd met het duitsche keizerschap de schitterendste overwinning te hebben behaald.

De pseudo-isidorische decretalen worden de basis van het kerkrecht.

HOOFDSTUK VI.

Overwinning van het pausdom over het Roomsch-Duitsche Keizerdom.

Met den dood van Karel den groote en de toenemende verzwakking van zijn vorstenhuis hadden zoowel de eenheid van den staat als die der kerk groote schade geleden. De duitsche stammen gevoelden zich versterkt en krachtige figuren waren er op uit, om elk in hun stam, het stamverband nauwer toe te halen. Zij die zich in dit opzicht het meest verdienstelijk maakten, verwierven het gemakkelijkst de hertogelijke waardigheid. De bepaalde stam aanvaardde dien nieuwen heer als eene vanzelfheid. Decentralisatie trad steeds meer in de plaats van de door Karel den groote in het leven geroepen centralisatie. Zoo ging het in Saksen, Beieren, Zwaben en Frankenland. En de zwakke latere karolingische vorsten zagen niet dat die ontwikkeling eerlang zou botsen met hun macht. Koenraad I, die na het uitsterven van het karolingische huis den troon beklom, heeft dit maar al te zeer ondervonden. Zijn pogen om de keizerlijke waardigheid te handhaven tegenover de macht der hertogen faalde. Deze laatsten hielden stand — en werden sterker dan te voren.

Voor de kerk werkte dit eerst zeer ongunstig. De eenheid van het rijk was een groot voordeel geweest voor de eenheid en de macht van de kerk, gelijk de regeering van Karel den groote had bewezen. Bovendien was het kerkelijk goed veiliger onder een stevige, centrale dan onder eene gedecentraliseerde hertogelijke heerschappij, omdat de hertogen, ter versterking hunner positie, gedurig allerlei onroerend goed van de kerk als leengoed uitgaven, om alzoo het aantal hunner vasallen te vermeerderen. Wij zien dan ook reeds spoedig na Karel's dood de universeele kerk uiteenvallen in een aantal nationale en territoriale kerken, die elk haar eigen weg gaan en den invloed van het pausdom voortdurend verzwakken. En het is begrijpelijk dat de bisschoppen op de algemeene synode van 20 September 916 zich allen vóór het koningschap tegen het hertogdom verklaren. Ja, de vijanden van den koning zijn voor hen de vijanden Gods. Echter baatte dit hun voor het oogenblik niets. Onder Hendrik van Saksen, Koenraad's opvolger, moesten de bisschoppen zich de hertogelijke suprematie laten welgevalen. Gelijk vroeger door de koningen, zoo werden de bisschoppen nu door de

hertogen benoemd. In plaats van den vorst schonk nu de hertog zijne goedkeuring aan den verkoop of ruil van kerkelijke goederen. In die dagen scheen ook van den kerkelijken staat weinig of niets over te blijven. Italiaansche vorsten ontnamen den paus de eene stad na de andere; de romeinsche adel buitte den heiligen stoel tot eigen voordeel uit. Het langzaam opgetrokken gebouw van eenheid van kerk en episcopaat stond kennelijk op het punt te gronde te gaan.

Toch zou dit niet geschieden. Met Otto I (912—973) kwam een vorst op den Duitschen troon, die de idealen van Karel den groote in hoofdzaak trachtte te verwezenlijken en er naar streefde zoowel de hertogen als de bisschoppen tot zijn ambtenaren te maken. Het is hem gelukt een stevige monarchie en tevens één geordende nationale kerk te vestigen. Dit is allereerst aan de kracht van zijn persoon, maar toch ook voor een groot deel te danken aan de sterke behoefte aan eenheid, die in de kerk vooral onder Karel's heerschappij was gekweekt. Met opzet zeggen wij „vooral”, omdat de kerk in het westen steeds dien trek naar eenheid had getoond, zelfs reeds in de zesde eeuw toen door de bekeering van Germanen, Slaven en Hongaren de natuurlijke grondslag daarvoor scheen te zijn weggenomen. Maar vooral toch had Karel's regeering haar in de hand gewerkt door de toenemende gelijkvormigheid der kerkelijke instellingen en gebruiken en het krachtig ontwaakt besef van de saamhoorigheid der christenheid. Dien geest had Otto I mede en het is bovendien door de hulp der geestelijkheid, dat het hem gelukt is zijn levensdoel te bereiken. Hij heeft den tegenstand in de verschillende hertogdommen volkomen gebroken en zijn mannen aan het hoofd daarvan geplaatst. Daartegenover verleende hij wereldlijke macht aan de bisschoppen, niet alleen om hen des te vaster aan zich te verbinden, maar ook om in hen een heilzaam tegenwicht tegen de hertogelijke macht te bezitten. Die wereldlijke macht viel in zijne dagen in hoofdzaak ten deel aan zijne bloedverwanten, die de een na den ander door hem met bisdommen werden bedeeld. Op die wijze zijn de bisdommen staatkundige sferen, de bisschoppen vorstelijke leenmannen van den keizer, de kerken organen van het staatsgezag geworden. In zooverre werd de herwonnen eenheid duur gekocht. Want deze vermenging van kerkelijke en staatkundige functies heeft zoowel voor de ontwikkeling van den staat als voor die van de kerk zeer nadeelige gevolgen gehad. Doch hoe dit zij, het was ongetwijfeld de glorie van keizer Otto I, dat hij de hoogste wereldlijke en geestelijke macht in het westen in zijne hand heeft vereenigd.

Doch het is vooral de kerk geweest, die hiervan ruimschoots de nadeelen heeft ondervonden.

De bisschoppen toch waren ambtsdragers geworden, die in de eerste plaats voor den vorst moesten werken en het daarnaast ook voor de kerk konden doen. Ten allen tijde moesten zij gereed staan

om den vorst persoonlijk te dienen. Bovendien kwam het kerkelijk goed van het bisdom thans voor een aanmerkelijk deel aan het rijk ten goede.

Onder keizer Otto I werd de in de negende eeuw langzamerhand opgekomen nieuwigheid dat de koning den nieuwen bisschop den staf overgaf, algemeen gebruikelijk. Deze handeling hield dus op een deel der wijding te zijn. Terwijl deze laatste door de geestelijkheid geschiedde, ontving de aangewezen titularis het eigenlijk herdersambt uit de handen van den koning door het verkrijgen van den bisschoppelijken staf, die na den dood van zijn voorganger terstond naar het hof werd gebracht. Daarna legde de bisschop dan den eed aan den koning af. Hierop volgde de plechtige ordening door de geestelijkheid en de inbezitneming van den troon in de hoofdkerk. De koning was derhalve de persoon, die het kerkelijk ambt met de daaraan verbonden wereldlijke goederen uitdeelde. Het overige dat de geestelijkheid deed, had slechts bijkomstige waarde.

Daartegenover stond dat de bisschoppen als koninklijke beambten langzamerhand steeds meer rechten kregen. Van hooger hand belette men niet langer de vermeerdering van het kerkelijk goed, omdat het thans als rijksgoed beschouwd werd. Naar mate de geestelijkheid afhankelijker werd van den vorst, kon deze ook eer hare bezittingen ten dienste van het rijk gebruiken. Vandaar werkte hij het grondbezit der bisdommen in de hand. Tevens maakte hij hierdoor den band van de bisschoppen met en hunne onderhoorigheid aan de hertogen zwakker en versterkte hij er zijne eigene positie door.

Aan dat grondbezit nu waren verschillende rechten verbonden. Het eerste was wél de vrijstelling van belastingen. Vervolgens werd steeds meer de grafelijke rechtspraak door die van den ambtenaar, dien de bisschop of abt benoemde, verdrongen. Het rechtsgebied van dezen, in den grond der zaak krachtens koninklijke volmacht optredenden rechter, breidde zich onophoudelijk ten koste van dat der vrije mannen en grondbezitters uit. Eindelijk verwierven thans de bisschoppen meer munt-, markt- en inkomende rechten dan zij ooit te voren ontvangen hadden. En de laatste schrede op den weg dezer politieke ontwikkeling der kerk was dat zelfs de graafschap tot het bisdom ging behooren en de bisschop den graaf benoemde. Ging Otto I nog slechts aarzelend dat pad op, Otto II en vooral Otto III deden het met beslistheid.

Zoo werd de bisschop eene zelfstandige, wereldlijke macht van den eersten rang; een vorst, die aan niemand onderworpen was dan aan den koning. De kerk in Duitschland was nationale kerk geworden, maar ééne waarin alle kerkelijke ontwikkeling door de overmacht van de kroon was gedood. Vandaar bleef zij inderdaad wat zij eenmaal was, de internationale of roomsch-catholieke kerk, gebonden in één sterk nationaal keurslijf. Dit nu schiep eene wanverhouding, die zich eerlang moest wreken. Straks zou het de vraag

worden of de bisschoppen zich, als de strijd uitbarstte tusschen koning en paus, meer de mannen van den staat dan wèl die van de kerk zouden gevoelen. Was het laatste het geval, dan liep de zogenaaamde nationale duitsche kerk ernstig gevaar, en kon het gebeuren dat aan den vorst haar steun ontviel. Doch dan zou ook zijne onderwerping aan den paus slechts eene kwestie van tijd zijn. En die tijd is voor de duitsche keizers gekomen.

Zoover kwam het onder de Otto's nog niet. Otto I gevoelde op den duur zeer goed dat hij alleen dan van de kerk zeker was, wanneer hij zeker was van den paus. Want afgescheiden van den persoon des pausen, oefende het pausdom als zoodanig voortdurend een grooten invloed op de duitsche kerk uit. De aartsbisschoppen vroegen en ontvingen geregeld het pallium uit Rome. Zij beschouwden hem steeds als den voornaamsten verdediger hunner rechten. In vraagstukken van kerkelijken aard lag de eindbeslissing in zijne hand. Voor de grondvesting en begrenzing van nieuwe bisdommen achtte men zijne toestemming noodzakelijk. In één woord : de oude eerbied voor Rome was en bleef diep geworteld in den boezem der duitsche kerk, ook toen deze een sterk nationaal karakter droeg. Een nauw verbond met den paus kon derhalve Otto in zijn rijk zeer ten goede komen.

De gelegenheid daarvoor deed zich ongezocht voor, toen paus Johannes XII hem te hulp riep tegen Italië's koning Berengarius en zijn zoon Adalbert. Na een gelukkigen veldtocht, knoopte Otto met den paus onderhandelingen aan over het verwerven van de keizerskroon en het bezit van Rome, die ten slotte tot een voor beiden bevredigend resultaat leidden. De koning verplichtte zich tot het nalaten van directe regeeringsdaden in Rome, zoodat de paus zijne rechten als heer van Rome behield. Verder deed de koning de toezegging, dat de vorst die van hem het lombardische rijk in leen ontving, den eed van getrouwheid aan den paus zou moeten doen. En eindelijk verzekerde de koning, dat de paus nooit met zijne toestemming of met zijn toedoen van zijne waardigheid zou beroofd worden. Hierdoor poogde de paus zich te dekken tegen zijne binnenlandsche tegenstanders. Nadat de koning zich van zijn kant tot deze dingen had verbonden, werden de poorten van Rome voor hem geopend en werd hij aldaar den 2en Februari 962 tot keizer gekroond. De paus en het volk deden hem den eed van trouw. Hiermede was het heilige roomsche rijk der duitschers gesticht. Met de keizerkroon verwierf Otto eene zekere macht over den paus. Niemand kon namelijk zonder zijne toestemming die waardigheid verkrijgen. Ook werd de bepaling van het verdrag van 824 vernieuwd, dat Rome zou behooren tot het keizerlijk rechtsgebied. Bovendien verwierf Otto van den paus gunstige bepalingen voor de kerk in Duitschland. Als contra-paestatie bevestigde en vermeerderde hij de schenkingen, die Karel de groote en zijne opvolgers aan den paus hadden gedaan.

Bij deze verhouding tusschen keizer en paus zorgde Otto er steeds nauwlettend voor dat de paus formeel al zijne rechten behield. Kerkelijke jurisdictie oefende hij b.v. nooit uit. Toen Benedictus V moest worden veroordeeld, trad Otto's werktuig paus Leo VIII als handelend persoon op. De keizer verzocht de afzetting, de paus richtte en de keizer voerde het door den paus uitgesproken vonnis uit. In de synoden, die Otto met den paus hield, nam deze laatste de voorzittersplaats en de keizer rechtens de tweede plaats in. Otto I was tevreden met het steunpunt, hetwelk hij den deutschen staat in zijne suprematie over de deutsche kerk, door de keizerskroon en zijn bondgenootschap met den paus had gegeven.

Geheel anders waren de idealen van zijn grooten kleinzoon Otto III. Zij reikten veel verder. Deze zocht in de eerste plaats geen bevestiging der nationale macht, maar begeerde wereldmacht. Het beeld van Karel den groote lokte hem aan. De keizerskroon symboliseerde voor hem minder de heerschappij over en de bescherming van het *christelijk* West-Europa, dan wel de heerschappij over de *vorsten* van dat werelddeel. Hij wilde de eenige monarch zijn in den zin van opperheerschappijvoerder over de anderen. Zelfs tegenover den paus poogde hij dit beginsel door te voeren. Hij behandelde hem als één der vele voorname personen in zijn rijk. Hij leidde de synoden, waar de paus tegenwoordig was; hij trad bevelend tegenover den paus op; hij eigende zich het recht van appèl tegen de uitspraken van den paus toe; hij bezette den heiligen stoel met den man zijner keuze zonder rekening te houden met de adat dat de bisschop van Rome uit de geestelijkheid te Rome werd gekozen. In één woord: Otto III gedroeg zich tegenover alle wereldlijke en kerk vorsten als de Oppermonarch. Dit is de beteekenis van den naam, dien hij zichzelf gaf: „*Servus Jesu Christi*” of „*Servus apostolorum et Romanorum imperator augustus*”. En in de volgende eeuw zal men zelfs vernemen dat de keizer is „*Vicarius Christi. Nemo nisi illius imitator verus est dominator.*”

Thans kwam het echter evenmin tot verwezenlijking van Otto's ideaal van een christelijk wereldrijk, uit zelfstandige staten samengesteld, als tot volkomen onderworpenheid van den paus aan den keizer. Want eer de wezenlijke strijd over dit alles beginnen kon, stierf Otto III, twee en twintig jaren oud. Maar wèl hadden Otto I en Otto III de keizerlijke idee met kracht naar voren gebracht en daaraan nieuw leven geschonken. Toch was het denkbeeld van het allesbeheerschende pausdom niet gestorven. Integendeel. Sylvester II drukte in dit opzicht het spoor van den eersten Sylvester, naar wien hij zich had genoemd. Zoo lagen de kiemen voor de worsteling tusschen keizer en paus gereed. Onder Hendrik II (1002—1024) bleef echter de invloed van den vorst over de kerk nog even groot, ja nam deze zelfs toe. In afwijking van zijn jeugdigen voorganger gaf hij zich niet over aan illusies van eene wereldheerschappij. In de lijn van Otto I was hem versterking van den

duitschen troon door zijne overmacht over de kerk voldoende. En hoewel steeds geneigd in der minne moeilijkheden uit den weg te ruimen, jaagde hij dit doel met kracht en beslistheid na. Bij al wat hij voor de kerk deed, verloor hij dat geen oogenblik uit het oog.

Hij beseftte levendig dat het niet alleen noodig was dat hij de bisschoppen koos, maar dat zij, eenmaal gekozen, ook als zijne ambtenaren handelden. Vooral moesten dezen zorgen dat, nu de kerk een zoo groot deel van het rijksgoed bezat, de koning de vrije beschikking over de hulpmiddelen der geestelijke vorstendommen verkreeg. Zoo werd ook voorkomen dat kerkvorsten een zelfstandige politiek tegenover den koning gingen voeren. Tegenover het streven in sommige bisdommen om zelf den bisschop te kiezen, hield Hendrik aan de stelling vast, dat slechts de koning over het bisdom beschikt. Gewoonlijk beloonde hij daarbij politieke verdiensten en gaarne koos hij personen, die in zijn koninklijke kapel of in zijn kanselarij dienst gedaan hadden en derhalve met zijne regeeringsbeginselen vertrouwd waren. Echter was Hendrik tevens zóó verstandig om in den regel aan de benoeming overleg met de bisschoppen aan zijn hof te doen voorafgaan. Daardoor werd de oppermacht des konings niet zóó sterk gevoeld en de eendracht bewaard. Over het algemeen kan men zeggen dat de keuzen van aartsbisschoppen en bisschoppen door dezen vorst gelukkig waren, al konden de benoemden meer staatslieden dan theologen worden genoemd. Maar van een zelfstandige keuze door dezen buiten hem wilde hij niets weten. In dit opzicht was hij veel strenger dan Otto I. Ook kende Hendrik zich de bevoegdheid toe om de vierschaar over bisschoppen te spannen en hen af te zetten. Bij dit alles ging hij van het beginsel uit, dat gehoorzaamheid aan de kerkelijke wet plicht is, doch deze plicht zijn grens heeft in den plicht jegens den koning, omdat deze de maatschappij in haar geheel moet beschermen. Het kon toch voorkomen dat de kerk de onderdanen met meer lasten bezwaarde dan voor hen en voor haar zelf gewenscht was. In zulk een geval moest de vorst de kerkelijke bepalingen buiten werking kunnen stellen.

Ook in de kerk zelf oefende hij groote macht uit. Zoo herstelde hij het bisdom Merseburg en grondvestte hij het bisdom Bamberg. In de synoden was hij maar niet de eere-voorzitter, maar de werkelijke leider, die tot de vergaderden sprak, met de bisschoppen handelde, en strenge eischen van kerkelijke tucht en dergelijke stelde. Direct greep hij soms in kerkelijke zaken in. Zoo verlangde hij overal in zijn rijk gelijke godsdienstige formules, waarbij dan het duitsche ritueel als model werd genomen. Benedictus VIII moest op zijn aandrang te Rome het Credo in de mis laten zingen. Soms gaf hij het formulier aan, dat een aartsbisschop bij de wijding van een bisschop moest volgen. Hij had het oppertoezicht bij de handhaving van de kerkelijke tucht en het beheer van het kerkelijk vermogen. Kortom, zeer groot was de invloed van Hendrik II

in de kerk. Zij stond onder den keizer. Bij zulk eene verhouding kon deze er geen bezwaar in zien de uitbreiding van het kerkelijk goed in de hand te werken. Want wat den bisschop ten deel viel, moest den koning dienen. Deze zorgde er bovendien wél voor, dat de goederen deugdelijk en productief bestuurd werden. Ook kwam dit bezit in zooverre het koningschap ten goede, dat de landheeren-bisschoppen zorgden voor de bewaring van den vrede. Steeds uitgebreider werd dan ook het gebied, waarover geen rijksambtenaren, maar de bisschoppen den scepter voerden. Onder Hendrik II vermeerderde het aantal graafschappen, die bisschoppelijk eigendom werden, zeer. Dit was eene versterking van den troon.

Ja, zulk een kerkvorst was Hendrik, dat hij genoemd werd : de plaatsvervanger van God op aarde.

Lokte dit nu verzet uit van de zijde der geestelijkheid ? Hoegenaamd niet. De gangbare meening hield den vorst voor de hoogste macht in de kerk, vooral omdat daardoor de kerkelijke tucht kon worden gehandhaafd. Het Godsrijk werd op deze wijze door het wereldlijk koninkrijk aanzienlijk vooruitgeholpen. Men beschouwde het daarom als iets dat vanzelf sprak, dat de bisschoppen dienaars des konings waren ; dat deze de synoden bijeenriep, aan hare beraadslagingen deelnam en hare besluiten bekend maakte, ja dat de koning recht sprak in hoogere instantie dan de synode. Strijd met het pausdom zag men in dit alles niet. De paus toch sprak immers altijd nog recht in hoogster instantie ; hij besliste over de causae majores ; hij riep de algemeene concilies bijeen en kon immers zelf door niemand geoordeeld worden, al kon de wereldlijke vorst van hem eischen zich te zuiveren van bepaalde beschuldigingen. Zoo hield men den paus hoog — en tevens den keizer.

Toch is het niet te ontkennen, dat het canonieke recht eene andere verhouding tusschen paus en keizer eischte. Eerstgenoemde was echter te zwak om tegen Hendrik op te treden, vooral door de volstreckte onderworpenheid der duitsche aartsbisschoppen en bisschoppen aan hun koning. Onder hem bleef dan ook de vrede tusschen staat en kerk, ten koste dezer laatste, bewaard.

Bij zijn dood klaagde men typisch over het verlies van „den Heer van Rome, den Heer der kerk”, en zijn opvolger Koenraad II, die geheel in zijn lijn doorging, werd bij zijne kroning in den Dom te Mainz door den aartsbisschop onder anderen met deze woorden toegesproken : „Gij zijt tot de hoogste waardigheid opgeklommen, gij zijt de plaatsvervanger van Christus”. De duitsche vorst was kennelijk *de* leider der kerk. In zijn schaduw stond de paus. Het is niet te ontkennen, dat Koenraad sterker nog dan Hendrik den machtsboog spande. Te meer moest dit opvallen, waar de kerk steeds dringender hervorming behoefde op het stuk der simonie en der zeden, vooral waar het de handhaving van het coelibaat gold, en de vorst geen hand uitstak om die hervormingen te verkrijgen. Dientengevolge gevoelde men de macht des konings

meer en meer als brute macht en niet als zedelijke kracht. Is het wonder, dat men in verschillende kringen, vooral in dien der monniken, met heimwee begon terug te verlangen naar den tijd, toen de pauselijke decreten en de synodale besluiten de kerk beheerschten? Kan het bevreedden, dat handhaving der oude canonieke voorschriften hier en daar als het groote middel tot vernieuwing van bedorven toestanden werd beschouwd?

Het scheen voor een oogenblik als ware men met Koenraad's opvolger Hendrik III op een beteren weg gekomen. Deze boog voor het kerkelijk recht. Hij was een tegenstander der simonie; geen bisdom schonk hij aan een priesterszoon; hij erkende het recht der bisschoppen om slechts door geestelijken te worden gevonnist; bij de benoeming van bisschoppen woog bij hem de geestelijke kracht dezer titularissen zwaarder dan hunne staatsmanswijsheid; met de leiders der monnikenorden stond hij op goeden voet. Dit geheele optreden verminderde de spanning, die langzamerhand tusschen verschillende kerkelijke personen en kringen, en de keizerlijke macht was ontstaan. De voorstanders eener hervorming der kerk zagen in hem een bondgenoot. Men vergete echter hierbij niet, dat deze houding van den koning allerminst door hem bedoeld werd als teruggave van macht aan de kerk, die zijn geslacht zich had toegeëigend. Even goed als zijne voorgangers benoemde hij de bisschoppen; de gekozenen ontvingen van hem de investituur; de kloosterabten wees hij aan. Ook riep hij de synoden bijeen en nam dáár het presidium waar. In kerkelijke vraagstukken besliste hij eigenmachtig; tegen geestelijken, die zich tegen zijn wil verzetten, trad hij gewelddadig op. Maar het onderscheid tusschen zijn optreden en dat van zijn voorganger lag hierin, dat zijn machtsbetoon werd opgewogen door de meerdere behartiging van de geestelijke belangen der kerk en derhalve niet zóó scherp werd gevoeld. Vandaar dat het aanzien van het koningschap nog klom.

Toch was er ééne kerkelijke kwestie, die, hoewel door Hendrik III glansrijk opgelost, zoodat hij er zelfs van de zijde van strengkerkelijke mannen grooten lof voor inoogstte, voor de toekomstige verhouding van den staat en kerk allerbelangrijkste gevolgen met zich zou brengen. Wij bedoelen het pauselijk vraagstuk van 1044 en 1045.

Het stond jammerlijk met het pauselijk aanzien. Benedictus IX was van wege zijn schandelijk leven door de bevolking van Rome uit de stad verjaagd. De val van dezen beschermeling der tusculaanse graven had bisschop Iohannes, den gunsteling der crescentiërs, als Sylvester III, op den heiligen stoel gebracht. Doch deze had na een paar maanden weder het onderspit gedolven voor Benedictus, die echter zoo weinig vertrouwen had in het behoud van zijn zetel, dat hij dien aan zijn biechtvader Johannes Gratianus voor veel geld verkocht. Sinds 1 Mei 1045 was deze laatste dan ook onder den naam van Gregorius VI paus. In December 1046 te

Sutri, enkele dagreizen van Rome verwijderd, gekomen, riep Hendrik op den zoen dier maand aldaar eene synode bijeen, waarop Gregorius, Benedictus en Sylvester gedagvaard werden. De eerste en de laatste verschenen. Sylvester werd uit zijne priesterlijke waardigheid ontzet en in een klooster opgesloten. Met Gregorius was de zaak moeilijker, omdat deze als paus door niemand kon worden gevonnist. Geprest werd hij daarom zichzelf te veroordeelen. In dien vorm kleeedde men de afzetting. De koning zond hem naar Duitschland, omdat hij zijne tegenwoordigheid te Rome gevaarlijk achtte. Als zijn begeleider werd een lage geestelijke uitgekozen — namelijk Hildebrand, de latere zóó beroemde Gregorius VII! En als straks door koning Hendrik, te Rome gekomen, ook Benedictus is afgezet, wordt in den Kerstnacht, op nominatie van den koning, de bisschop Sindgar van Bamberg door geestelijkheid en volk tot paus gekozen. Op datzelfde Kerstfeest beklimt deze als Clemens II den pauselijken troon en kroont hij Hendrik als keizer. Daarbij liet deze zich den titel van patricius geven, waarin zijn recht lag opgesloten om den paus te kiezen. Zóó hoog sloeg men Hendrik's verdienste aan de pauselijke kwestie geregeld te hebben, dat men hem bij David vergeleek, die Goliath had verslagen. En gelijk dezen daarvoor tot belooning de dochter des konings als vrouw was toegezegd, zoo kreeg Hendrik de kerk. Scheen de paus niet afgedaald tot den rang van een bisschop des konings? En werd deze niet de koning der kerk, de plaatsbekleeder van Christus?

En toch leidde juist de daad van Hendrik, waarbij hij het pausdom zuiverde, in hare gevolgen tot eene verschuiving der verhouding van keizer en paus, ten gunste van dezen laatste. Eenerzijds waren er geestelijken, die niet verzwegen, dat zij een dergelijk onmiddellijk ingrijpen van den keizer in kerkelijke aangelegenheden als op de synode te Sutri was geschied, beslist afkeurden, anderzijds waren er onder hen, die des konings daad toejuichten, niet weinigen, die daarvan de verheffing van het pausdom verwachtten. Beider hoop was derhalve dezelfde. Zij wenschten de idee der pauselijke macht meer tot werkelijkheid te zien gemaakt. Welnu! hiertoe heeft Hendrik het zijne gedaan, zonder te kunnen vooruit zien, tot welke gevolgen dit zou leiden. De verbinding van het deutsche koningschap met het roomsche keizerdom en daardoor met het pausdom en het gevoel van verplichting jegens de universeele kerk hebben door Hendrik's toedoen aan kracht gewonnen en het pausdom dientengevolge wapenen in de handen gegeven, die straks zoowel tegen de nationale kerken als tegen de wereldlijke macht in 't algemeen zouden worden gekeerd. Een belangrijke schakel in die keten van Hendrik's daden was de afzetting van onwaardige pausen en later de verheffing van zijn neef Bruno, bisschop van Toul, op den pauselijken stoel.

Want deze heeft als Leo IX krachtig de hervorming der kerk doorgezet en door zijn zelfstandig optreden het pausdom nieuwen glans

verleend. Tegen de simonie verzette hij zich even sterk als tegen het priesterhuwelijk. Verschillende synoden werden door hem belegd ; persoonlijk bezocht hij deze op tal van plaatsen in de landen boven en beneden de Alpen. De besluiten der vier groote synoden uit de 4e eeuw werden door hem bevestigd ; de gehoorzaamheid aan alle pauselijke decreten werd door hem geëischt, in één woord : het canonieke recht in de kerk tot nieuwe eere gebracht. Hij zorgde tevens voor meerdere voeling van Rome met het episcopaat in het duitsche rijk en liet uitdrukkelijk in het openbaar de leer verkondigen, dat *alleen* de roomsche bisschop het primaat en het apostolaat van de geheele kerk in handen had. In den vruchtbaren en ontvankelijken akker der pausvereering werd door hem een zaad van echt-pauselijke heerschappij geworpen, dat straks voor Rome de zegenrijkste vruchten zou opleveren. Tijdens het leven van Hendrik geschiedde dit nog niet ten koste van het keizerdom. Daartoe was de verhouding tusschen Hendrik en Leo te goed ; daartoe ontzag laatstgenoemde nog te veel den eersten. Van een bewust antagonisme bemerkt men geen spoor. Veeleer werkten zij samen ten bate van kerk en staat. Maar de tegenstanders van de overmachtige heerschappij van den wereldlijken vorst in de kerk konden blijde getuigen, dat Rome langzamerhand voortschreed op den weg, die leidde tot bevrijding van het duitsche juk. En de nakomelingschap kon eerlang in Hendrik en Leo de mannen aanwijzen, die onbewust en tegen hunne bedoeling in de catastrophe hebben voorbereid, die onder Hendrik IV van uit Rome over het duitsche keizerrijk is gekomen.

Leo stierf in 1054 ; in 1056 volgde hem Hendrik in den dood.

De zoon van dezen machtigen vorst was zes jaren oud, toen hij te Aken werd gekroond. Zijne moeder Agnes kreeg als regentes het bestuur in handen. Maar zij was daarvoor geheel ongeschikt. Hare neigingen gingen uit naar het kloosterleven. En ook de mannen, die zij tot raadsliden zich koos, waren niet de besten. Zoo verzwakte ongemerkt de invloed van het keizerdom — althans te Rome. Dat bleek reeds den 2en Augustus 1057, toen Frederik van Lotharingen door clerus en volk te Rome zelfstandig, zonder duitsche inmenging, tot paus gekozen werd en als Stephanus IX den heiligen stoel beklom. Zelfs duurde het tot December dat Stephanus de keizerin met zijne benoeming in kennis stelde. En de keizerin dacht er niet aan op een en ander eenige aanmerking te maken. Zoo ontglipte aan den duitschen vorst reeds een recht, waarop zijne voorgangers veel prijs hadden gesteld.

Maar wat erger was, te Rome kregen mannen van de uiterste partij als kardinaal Humberto en Hildebrand hoe langer zoo meer de teugels in handen. Terwijl onder Leo IX het keizerdom en het duitsche koningschap nog als ruggesteun voor kerkelijke hervormingen waren beschouwd, begonnen deze nu als de vijand te gelden, tegen wien met beleid de strijd moest worden voorbereid.

De nationale duitsche kerk, wier beschermer het duitsche koningschap was, begon in Rome's schatting het groote kwaad te zijn, dat de nieuwe idealen in den weg stond. De toestand, gelijk deze zich dáár voordeed, dat bisschoppen en abten in 's Rijks dienst stonden, kon eigenlijk vanwege hunne geestelijke waardigheid niet worden gedoogd. Het keizerdom en zijne macht over Rome en de keuze van den paus werden een gevaar voor de roomsche kerk geacht. Voor Humberto en Hildebrand werd dan ook de strijd tegen de simonie een strijd tegen de rechten van den vorst in de kerk. Zij waren van van oordeel dat de jonkvrouwelijke reinheid der kerk geschandvlekt werd door de heerschappij over haar van leeken. Den 13en April 1059 lokten zij het besluit der synode te Rome uit dat na den dood van een paus de bisschoppen, die kardinaal waren, overleg zouden plegen over de keuze van een opvolger, en daarna gemeenschappelijk met de andere kardinalen den nieuwen titularis zouden kiezen, terwijl clerus en volk vervolgens die keuze moesten bevestigen. Men betoogde dat zoo alleen de canonieke bepalingen behoorlijk werden nageleefd. Op deze wijze wilde men zoowel den invloed van den romeinschen adel als dien van den duitschen keizer op de benoeming breken.

Het verwondert ons dan ook niet dat èn het duitsche hof èn de duitsche bisschoppen hevig over genoemd besluit toornen. De kardinaal, die de keizerin het besluit moest mededeelen en toelichten, werd niet ontvangen en kon onverrichterzake naar Rome terugkeeren, en op eene synode, waar de duitsche bisschoppen met vertegenwoordigers van het hof samenkwamen, werd het besluit van 1059 nietig verklaard, de paus veroordeeld, zijn naam van de kerkelijke lijsten geschrapt en werden alle zijne beschikkingen opgeheven. Rustig zag Rome echter deze uitbarsting aan, wèl overtuigd dat eerlang de verhouding tusschen het duitsche hof en de duitsche bisschoppen laatstgenoemden, althans ten deele, er toe zou brengen om Rome's gunst te zoeken en het gebeurde ongedaan te maken.

Spoediger dan zij wellicht verwacht had, gebeurde dit.

Wrijving tusschen het duitsche hof en de bisschoppen was aan de orde van den dag. Gedurende het slappe regentschap der keizerin waren de bisschoppen zich steeds onafhankelijker gaan gevoelen. Mannen als Anno de aartsbisschop van Keulen en Adalbert de aartsbisschop van Hamburg regeerden feitelijk het land. Van hunnen invloed maakten zij een dankbaar gebruik om kerkelijke zetels door verwanten en vrienden te doen bezetten. Bovendien traden allerlei locale kerkelijke machten steeds beslister voor hare rechten op om zelf hare geestelijkheid te kiezen. Ook de monniken kwamen vrijmoediger voor den dag en konden minder dan te voren de beschikking van hooger hand over kloosters en kloostergoederen dulden. Zóó deed zich allerwegen de neiging gelden tot decentralisatie op kerkelijk en geestelijk gebied. In allerlei kringen begon men zich los te maken van den invloed van het hof op de kerk. En eene

vaste hand om alles in de oude banen terug te leiden, ontbrak. De keizer was nog jong; de regentes ongeschikt — en hare raadslieden waren mannen, die door hun optreden de spanning vermeerderden.

Duidelijk kwam uit hoezeer de vorstelijke macht hierdoor geschaad en de pauselijke gebaat werd bij de pauskeuze na den dood van Nicolaas II, 29 Juli 1061. De bisschoppen van Lombardije wilden over hun candidaat Cadalus, bisschop van Parma, beraadslagen met het duitsche hof; Hildebrand daarentegen zette de zelfstandige keuze van Anselmus van Lucca door. De voorstanders van Cadalus, naar Duitschland getogen, kroonden den tienjarigen Hendrik met de keizerskroon en proclameerden hem tot patricius. Daarop werd de keuze van Cadalus door het duitsche hof bevestigd en Anselmus verworpen. Het erkende hiermede den tegenpaus. Doch wel verre van hiervoor steun te vinden bij het duitsche episcopaat, lieten niet alleen enkele bisschoppen en aartsbisschoppen daarover een afkeurende stem hooren, maar straks zou de hogere geestelijkheid, onder leiding van Anno van Keulen, Anselmus, nu paus Alexander II, erkennen en daarmede zoowel de keizerlijke keuze ter zijde stellen als de vrijheid van het pausdom bevestigen.

En terwijl alzoo het duitsche episcopaat zich meer en meer ontworstelde aan de heerschappij van den duitschen vorst en de banden met Rome versterkte, begon aan den anderen kant ten nadeele van Hendrik IV zich de tegenstelling tusschen hem en de curie te verscherpen. Paus Alexander weigerde Hendrik's huwelijk met Bertha van Savoye te ontbinden. In een strijd over den aartsbischoppelijken zetel te Milaan verbande genoemde paus den door Hendrik gekozen Gottfried en eischte hij van hem de erkenning van zijn candidaat Atto. Hendrik zond daarop een duitsch gezantschap naar Lombardije met den eisch Gottfried te handhaven. De bisschoppen van Lombardije gaven daaraan gevolg. Maar nu ging ook de curie tot den ernstigen stap over, de voornaamste raadslieden des konings in den ban te doen. Men spaarde den jongen koning zelf — en toch spaarde men hem niet. Want dit banvonniss diende om de kerk los te maken van het hof, en dit laatste straks te doen buigen voor Rome.

Wij vergeten bij het uitbreken van den strijd tusschen Hendrik en Hildebrand niet, dat de macht der kerk van lieverlede zeer was geklommen. Zij vertegenwoordigde reeds lang de eenheid der germaansch-romaansche volkeren. Tegenover de machteloosheid van verschillende vorsten door onderlingen strijd had de overwinnende macht van menigen paus vroeger en later des te schooner uitgeblonken. Wie nog naar de verwezenlijking van wereldheerschappij wilde streven, moest noodwendig in de schaduw van de universele kerk zijne kracht zoeken. In dit opzicht was er, hoe groot de Otto's ook waren, een groot onderscheid tusschen de kroning tot keizer van Karel den groote en die van Otto I, die zich den 2en

Februari 962 door paus Johannes XII te Rome tot keizer had laten kronen en daarmee het heilige roomsche rijk der Duitschers gesticht. Karel de Groote had een wereldrijk gesticht, voordat de paus hem kroonde; Otto en die hem volgden bezigden de kroning als middel om tot die wereldheerschappij te komen. Want terwijl Rome hun de roeping oplegde om de roomsche kerk te helpen uitbreiden en haar denkbeelden tot grondslag van staatkundige verordeningen te maken, werd hun zoowel een prikkel als een recht verleend om voor een universeel rijk de wapens te voeren. En vooral de Otto's hebben het dan ook niet aan pogingen laten ontbreken, om eenerzijds de goddelijke autoriteit van de kerk te versterken en anderzijds de westersche volken onder hun sceppter samen te snoeren in één volksverband. Mannen als Otto I en Hendrik III schroomden zelfs niet, tot bereiking van dat doel, op synoden, die zij leidden, onzedelijke sujetten als de pausen Johannes XII en Benedictus IX af te zetten. Maar mochten zij daardoor hunne macht tegenover dergelijke pausen openbaar maken, inderdaad werd de kerk hoe langer zoo meer heerscheres. Want terwijl het Duitse keizerdom in haar zijn oorsprong vond en van haar afhankelijk was, maakte de kerk zichzelf, vooral door den invloed van het monnikenwezen, steeds meer van den staat onafhankelijk. Gregorius VII zou zelfs den strijd aanbinden om de laatste banden van hare afhankelijkheid aan den staat te verbreken, namelijk den invloed van den keizer op de keuze van den paus en zijn recht op het bevelen van bisschoppelijke zetels. Daarmede zou de weg worden gebaad tot de heerschappij van de kerk over den staat. Want het keizerdom zou dientengevolge hoe langer zoo meer van zijn religieus karakter worden beroofd en terwijl het gedegradeerd werd tot een louter wereldlijke macht, van de aarde aardsch, zou daartegenover de kerk komen uitblinken als de uitsluitende bron van goddelijk licht en goddelijke heerlijkheid. En het einde zou zijn de praktische vervulling van het bekende ideaal der geestelijkheid: de kerk de zon en de staat de maan, die daarvan haar licht ontvangt.

Van twee zijden werkten verschillende keizers deze machtspositie der kerk in de hand.

In de eerste plaats schonken zij haar in overvloedige mate allerlei goederen en hooge waardigheden. Aan abdijen en stiftten vielen groote schenkingen ten deel. Geheele streken en graafschappen werden aan bisschoppen gegeven. Deze werden van belasting vrijgesteld. Ja, zij verwierven eigen crimineele en burgerlijke rechtsmacht, recht om belasting te heffen, munt te slaan, in één woord de zoogenaamde „regalia”. Zoo werden zij vorsten, die een overwegend aandeel kregen in het bestuur van het rijk. Straks namen zij de eerste plaatsen in de hooge vergaderingen in en mochten zij vóór anderen het woord voeren. Uit hen kozen de keizers hunne gezanten. Veelal hadden zij toegang tot hun geheimen raad.

De keuze der koningen was mede van hen afhankelijk. In één woord : zij stonden in de schaduw van den troon.

In de tweede plaats beijverden verschillende duitsche keizers zich den heiligen stoel tegen allerlei aanvallen te beveiligen en alzoo te versterken. Zij stonden telkens, wanneer de eene of andere wereldlijke macht het patrimonium van Petrus bedreigde, op de wacht. Ook perkten zij de macht in van de adellijke families te Rome, die langs den weg van geweld over den heiligen stoel wenschten te beschikken en door haar optreden het aanzien daarvan zeer benadeelden. Eindelijk kwam de staatkunde der duitsche vorsten, die er steeds op uit was om de onderwerping van verschillende volkeren te doen gepaard gaan met hunnen overgang tot het christendom, aan den zedelijken invloed der kerk zeer ten goede. En zoo wies het wereldlijk en het geestelijk gezag der kerk met den dag, onder de schuts van vorsten, die straks, beducht voor eigen degradatie tot machten van den tweeden rang, met haar geestelijk hoofd den paus een strijd op leven en dood zouden voeren.

De aanleiding daartoe bood de investituurstrijd.

Tegenover de steeds meer voortdringende macht der kerk hadden de duitsche keizers en vorsten tot de dagen van Gregorius VII (1073—1085) nog altijd een machtigen invloed op de keuze der geestelijkheid en daarmede op de kerk zelf. De landsheeren plachten de geestelijken in kerken en kloosters in hun gebied te benoemen ; het hoofd van staat was gewoon pausen en bisschoppen en abten aan te stellen of de keuze, door de geestelijkheid gedaan, te bekrachtigen. Wij weten welk een omvangrijk gebruik de Otto's en Hendrik's, in de tiende en het begin der elfde eeuw, toen verschillende pausen den heiligen stoel tot een schandvlek maakten, van dit recht hebben gemaakt. In zooverre liep de kerk ongetwijfeld in hun gloierijken tijd gevaar een aanhangsel van den staat te worden. Te meer waar de kerkelijke hiërarchie hoe langer zoo meer uitsluitend toegankelijk bleek voor voorname en gefortuneerde families. Doch de logica van de kerkelijke ontwikkeling leidde tot het breidelen van dit gevaar. Want terwijl de kerk zich op verschillende wijzen reeds los van den staat en zelfstandig gemaakt had en eene machtspositie had verworven, die den staat, tegenover haar glansrijk licht, steeds meer in de schaduw plaatste, kon het niet anders of er was voor de krachtige hand van den eenen of anderen paus slechts een gunstig oogenblik noodig om haar slag te slaan en ook de keuze der geestelijkheid uit de macht der leeken op de geestelijkheid zelf over te brengen. Voor Gregorius VII is dat oogenblik gekomen en hij heeft het op eene wijze gebruikt, die de volkomen zelfstandigheid van de kerk heeft verzekerd, ja wat meer zegt, de afhankelijkheid van den staat aan haar gegrond heeft.

Had vooral keizer Hendrik III zelt zich verzet tegen den verkoop van kerkelijke ambten, de welbekende simonie, langzamerhand kwam in de eerste helft der elfde eeuw in de kerk de tegenstand

sterk op tegen het begeven van kerkelijke ambten door leeken in het algemeen. In 1022 verklaart de synode van Seligenstadt, dat geen leek aan een priester eene kerk mag overdragen zonder toestemming van den bisschop, en de lateraansche synode van 1059 zeide kort en goed, dat geen geestelijke of priester van een leek eene kerk mocht aannemen, noch om niét noch voor geld. Diezelfde synode stelde, onder leiding van paus Nicolaus II, vast dat de paus door de kardinalen gekozen en die keuze door den keizer bevestigd moest worden. Bovendien zou de paus, in tegenwoordigheid van een keizerlijken gezant, worden gewijd. Hier werden alzoo consequenties getrokken uit vroegere stellingen, die onvermijdelijk tot conflicten tusschen paus en keizer voerden. Wijselijk hadden genoemde synoden nog gezwegen van de verhouding des keizers tot de keuze der bisschoppen. De lateraansche synode had zich bepaald tot die van den paus; die van Seligenstadt, waar zij de overdracht van een priesterambt door een leek verbood, de toepassing op den keizer niet gemaakt, althans verzwegen. In zooverre had zij dus den strijd tusschen paus en keizer eer gemeden dan uitgelokt. Doch anders werd het toen Gregorius VII paus was geworden. Op de tweede synode te Rome, van 24—28 Februari 1075, vaardigde hij het bekende decreet tegen de investituur uit, waarin dit voorkomt: „Indien iemand in het vervolg een bisdom of abdij uit de hand van een leek ontvangt, hij worde niet meer onder de bisschoppen of abten genoemd, noch gehoorzame men hem als zoodanig. Wij onttrekken hem aan de gunst van den H. Petrus en verbieden hem den drempel eener kerk te betreden, totdat hij het bisdom of de abdij berouwvol teruggeeft. Hetzelfde geldt van de lagere kerkelijke waardigheden.” En dan vervolgt hij: „Wanneer ergens een keizer, hertog, markgraaf, graaf of eenige wereldlijke overheid of persoon het bestaan durft de investituur van een bisdom of eenige andere kerkelijke waardigheid te verleen, hij zal dezelfde straf ondergaan.”

Hiermede was de teerling geworpen en de strijd wie machthebber zou zijn: de paus of de keizer, aangevangen.

Wij hebben hier den loop van dien strijd niet te schetsen. Het is bekend hoe spoedig aan keizer Hendrik IV de steun van de meerderheid der vorsten en zoo goed als van de geheele geestelijkheid ontzong, toen de paus den ban over hem had uitgesproken. Een belangrijke factor daarbij was het eigenbelang van de duitsche vorsten, vooral die van Saksen, die gaarne de suprematie van het koninklijk gezag verzwakten, ja braken, en die daarvoor geen schooner dekmantel konden vinden dan het belang van de kerk. Het is bekend dat de geestelijke en wereldlijke vorsten te Tribur samenkwamen en van den keizer de gelofte eischten, dat hij den paus in alles onderworpen en aan zijne bevelen gehoorzaam zou zijn. Vooral is de vernedering bekend die de keizer onderging, door gedurende de koude winterdagen van 25, 26 en 27 Januari 1077, barrevoets in de sneeuw, in

het boetekleed gehuld en vastende, op het slotplein van Canossa, den paus om absolutie te smeeken. In dat oogenblik was de overwinning van de kerk, gesteund door de verschillende vorsten, zoowel over het koninklijk gezag als over den staat volkomen.

In dit opzicht had paus Gregorius VII toen zijn ideaal bereikt.

Dat ideaal toch bestond hierin dat de kerk, dat is het pausdom, zou heerschen over den staat. De andere voorstelling volgens welke God alle macht op aarde verdeeld heeft tusschen paus en keizer, moest wijken voor de nieuwere, dat de wereldlijke macht deze van de geestelijke in leen ontvangt. Daardoor gaf Gregorius aan de leer der twee machten, zooals deze door Gelasius I was omschreven en altijd van uit Rome was verkondigd, een zoo scherp inhoud, dat strijd tusschen paus en keizer onmogelijk kon uitblijven, ja deze moest worden een strijd op leven en dood.

Want volgens Gregorius is de pauselijke of kerkelijke macht de eenig wezenlijke, van God afkomstige macht. Het bloot wereldlijk gezag, het instituut van het koningschap is eigenlijk uit den booze; het is een anti-goddelijk instituut. Zij die het in het leven riepen, waren tirannen die, opgezet door den satan, in verblinde hebzucht en ondraaglijke aanmatiging, door middel van allerlei misdaden, zich de heerschappij over huns gelijken hebben toegeëigend. In haar wezen is dus het koningschap eene duivelsche instelling.

Daartegenover schittert in heerlijkheid het priesterschap als een zuiver goddelijk instituut, waarvan Christus het hoofd is. Het is de volmaakte geestelijke macht. Als zoodanig is haar de algemeene regeering opgedragen, en alleen als *zij* koningen tot de regeering roept en dezen haar onderworpen blijven, kan het koningschap iets ten goede uitwerken. De paus maakt dus uit wie rechtmatig op den troon zit; hij beslecht den strijd tusschen de vorsten. Een vorst, die het waagt tegen zijne bevelen te handelen, wordt vervallen verklaard van zijn ambt. Want hij staat in den dienst van het koningschap als anti-goddelijke instelling, en helpt derhalve den satan. Slechts het koningschap, dat uit de handen van den paus wordt ontvangen en om zoo te zeggen een deel van den godsstaat blijft, kan worden toegelaten en iets goeds uitwerken.

Op dit standpunt heeft het bekende beeld van de verhouding van kerk en staat, als van zon en maan, waarschijnlijk afkomstig van Berengosus van Trier, een veelzeggende beteekenis¹⁾. Het koningschap, duister in zichzelf, ontvangt alleen het licht en zijn glans van de kerk. Het leeft slechts door haar.

Uit dit alles vloeit de volkomen onderworpenheid van den staat aan de kerk voort. Alle ziel zij den paus onderworpen²⁾. In alles, waarin de kerk tot heil der zielen noodig acht dat de staat hulp verleent, moet hij die schenken. Wel heeft elk van beide

¹⁾ Ep. 7, 25; 8, 21; 2, 13, 31.

²⁾ Ep. 7, 23; 8, 20.

zijn eigen terrein, en zijn de wereldlijke zaken de zaken van den keizer en de goddelijke die van den paus, maar steeds moet de mindere den meerdere dienen. Om een voorbeeld te noemen. De kerk heeft aardsche goederen noodig, evenzeer als de geest des menschen het lichaam behoeft ¹⁾. Welnu ! het is de plicht van den vorst te zorgen dat de kerk goederen ontvangt en behoudt, die haar het leven mogelijk maken. Weigert de overheid dien weg te bewandelen, dan kan de geestelijke overheid haar voor haar rechterstoel dagen en straffen ²⁾.

Toen Gregorius Hendrik IV in den ban gedaan had en sommigen hem het recht daarop betwistten, beriep hij zich tot handhaving daarvan niet alleen op Paulus (2 Cor. 10 : 6 ; 1 Cor. 5 : 11), maar op Jezus zelf, die immers gezegd had tot Petrus : „Weid mijne schapen” (Joh. 21 : 17). Hij deed dit met deze woorden ³⁾ : „Wanneer de Heer den apostel Petrus Zijne kerk met die woorden toevertrouwt, ziet ieder dan niet in, dat als God daarmede aan hem vooral de macht toekent in hemel en op aarde te binden en te ontbinden, hij daarvan niemand uitzonderde en niemand aan die macht onttrok ? Want wie zegt dat hij door de banden der kerk niet gebonden kan worden, kan ook niet door hare macht ontbonden worden. Maar wie dit onbeschaamd loochent, maakt zich volledig los van Christus. Als de heilige apostolische stoel, krachtens de haar door God overgedragen macht, de geestelijke dingen in hoogste instantie berecht, waarom zal zij het dan ook niet de wereldlijke zaken doen ? Wanneer geestelijke personen staan onder haar jurisdictie, waarom zullen wereldlijke personen het dan niet doen, wanneer zij iets verkeerd verrichten ? Wie zou willen gelooven dat de koninklijke waardigheid boven de bisschoppelijke staat, moet maar eens ernstig haren oorsprong nagaan. Gene is een product van menselijke trots, deze beschikte goddelijke vroomheid ; gene streeft onophoudelijk naar ijdel roem, deze beijvert zich te wandelen op Gods wegen.”

Uit deze uitspraken blijkt niet alleen de groote macht, die de heilige stoel zich over de aardsche monarchen toekende, maar ook hare ongunstige beschouwing van de wereldlijke macht als zoodanig. „Het vorstelijk gezag is een product van menschelijken trots,” zegt Gregorius. Nog scherper spreekt hij dit in een anderen brief uit in deze woorden : „Wie weet niet, dat koningen en hertogen hun oorsprong te danken hebben aan personen, die, met God niet rekenende, zich veroorloofden met hoogmoed, roof, trouweloosheid en moord, ja zoo goed als met alle ondeugden, aangehitst door den vorst der wereld, namelijk den duivel, over huns gelijken, namelijk

¹⁾ Ep. 5, 10; 6, 20.

²⁾ Ep. 1, 35, 62.

³⁾ Ep. 4, 2.

hunne medemenschen, te heerschen in blinde hebzucht en onverzadigbaren trots. Met wien kunnen zij, terwijl zij de priesters des Heeren aan hunne voeten wilden brengen, beter worden vergeleken dan met hem, die het hoofd is van alle trotschaards, en die den hoogepriester, het hoofd der priesters, den zoon des Allerhoogsten verzoekend, hem alle koninkrijken der wereld beloofde met het woord : „Al deze dingen zal ik u geven, indien gij, nedervallende, mij zult aanbidden”¹⁾? En dan maakt hij eene tegenstelling tusschen al die vorsten, welke van oude tijden af tot heden toe geregeerd en zoo weinig door godsvrucht hebben uitgeblonken, en de pausen, die dit van Petrus af wèl gedaan hebben. Op de vraag hoe dat komt, antwoordt hij : omdat zij aan de vleeschelijke dingen de voorkeur gaven boven de geestelijke, terwijl de pausen het omgekeerde deden.

In dezen gedachtengang staan kerk en staat tegenover elkander als licht en donker. Daardoor begrijpt men het beeld van zon en maan. Zonder de eerste is de laatste louter donkerheid. Deze wordt slechts licht door gene. De paus maakt dus eigenlijk den vorst. Eerst als deze kroon en land uit de handen van den stedehouder van Christus aanneemt en op de paden wandelt, die deze voorschrijft, is hij een wettig en goed vorst. En dit geldt niet maar een enkelen vorst, maar allen. Want „de Heer Jezus Christus, de koning der eere, heeft den zaligen apostel Petrus tot vorst over de *wereldrijken* aangesteld”.

Het ligt in den aard van de zaak, dat een man, die van dergelijke beginselen uitgaat, zich volstrekt moet verzetten tegen iederen vorm van afhankelijkheid der kerk van den staat. En derhalve niet het minst tegen de investituur van geestelijke ambten door leeken. Alles toch wat de geestelijkheid aanging, hunne verkiezing, hun ambt, hun onderhoud, hunne belooning en bestraffing, in één woord geheel hun leven en arbeid, is onafhankelijk en moet onafhankelijk zijn van de wereldlijke macht. Al deze dingen zijn uitsluitend zaak van de kerk. De staat verleent alleen haar de middelen, ook de gelden, die hiervoor noodig zijn. Dit is zijn dure plicht. Terwijl de kerk volkomen vrij is, moet de staat haar onderworpen zijn en zich geheel te haren dienste stellen.

Gregorius oordeelt dan ook, dat zoolang nog een keizer de keuze van bisschoppen bezit ; zoolang hij nog bisschoppelijke bevelen kan wederstreven en met lamheid slaan ; zoolang nog het keizerlijk woord eenige beteekenis boven het woord van den paus heeft, aan de kerk tegenover de overheid geen recht is gedaan. De volstreekte vrijheid van de kerk en de onderworpenheid van de wereldlijke macht aan haar — ziet daar Gregorius' levensideaal.

¹⁾ Epist. 8, 21, vgl. 1, 63; 4 : 23, 24.

²⁾ Epist. 1, 63 (principem super regna mundi constituit).

Hij wilde de wereldheerschappij van het priesterschap.

Misschien komt dit nergens zoo duidelijk uit als in de woorden, waarmede hij, bij de tweede excommunicatie van Hendrik IV, zijne vervloeking, die in gebedsvorm gegoten is, besluit : „Welaan dan, gij heilige vaders en vorsten, laat de wereld zien dat wanneer gij in den hemel binden en ontbinden kunt, gij ook op de aarde keizerrijken en koninkrijken, vorstendommen en hertogdommen, markgraafschappen en graafschappen, en de bezittingen van alle menschen, aan een ieder, naar hetgeen hij verdient, verleenen, maar ook onttrekken kunt. Gij hebt dikwijls kerkelijke waardigheden aan slechte en onwaardige personen ontnomen en aan waardige mannen gegeven. Wanneer gij in geestelijke zaken recht doet, hoeveel zult gij, gelijk men gelooven mag, in aardsche dingen vermogen ! Laten nu de koningen en alle vorsten der wereld duidelijk zien, hoe groot gij zijt en welk eene macht gij bezit, en laten zij leeren vreezen om de geboden van uwe kerk te overtreden. Voltrekt uw gericht over Hendrik echter zóó spoedig, dat allen erkennen dat hij niet door toeval, maar uitsluitend door Uwe macht is gevallen.”

Tegenover dit standpunt nu stond lijnrecht dat van den keizer. Hij verwijt Gregorius dat deze in tegenspraak met de ordeningen van God priester en koning wil zijn. God heeft hem, Hendrik, tot het koningschap geroepen en daarom moet hij in afhankelijkheid van God, en niet in die van den paus regeeren. Hij heeft ook een diep besef van de noodzakelijkheid van de samenwerking der geestelijke en wereldlijke macht, maar verstaat deze zóó dat het geestelijk zwaard moet worden getrokken ten behoeve van de gehoorzaamheid aan God en aan den koning, en het wereldlijk zwaard moet dienen tot bestrijding van de vijanden van Christus en tot bevordering van de gehoorzaamheid aan de priesters.

Voor Hendrik IV en zijne medestanders was steeds Rom. 13 : 1—4 het uitgangspunt van hunne betoogen. Zóó schreef de bisschop Waltram van Naumburg aan den landgraaf Lodewijk van Thüringen in 1090 ten gunste van Hendrik deze woorden : „De onderdanen zijn gehoorzaamheid aan hun soeverein verschuldigd, hoe zijn gedrag ook moge zijn, want er staat geschreven : „Alle ziel zij de machten, over haar gesteld, onderworpen” en „er is geene macht dan van God”. De paus wordt beschuldigd de kerk tot verdeeldheid te brengen. Eendracht en liefde moeten echter daarin heerschen, en geen tweedracht en haat. God is liefde, haat is des duivels. Doch op zulke taal antwoordde op zijn beurt de bisschop Herrand van Halberstadt, in naam van den landgraaf Lodewijk van Thüringen : „Indien alle macht van God is, hoe rijmt gij dan daarmede het woord dat de profeet van sommige koningen sprak : „Zij hebben koningen gemaakt, maar niet uit Mij ; zij hebben vorsten gesteld, maar Ik heb hen niet gekend” ? Indien alle macht van God is, wat beteekent dan dit woord van den Heer : „Indien dan uw rechter-

oog u ergert, trekt het uit en werpt het van u" ? Is het oog dan geen macht ? De heilige Augustinus zegt in zijn schets van de leer der apostelen : „Indien de macht iets beveelt tegen God's gebod, zoo veracht haar." Men voert ons tegemoet : „Er is geene macht dan van God", maar men vergeet dat er volgt : „En de machten, die er zijn, die zijn van God verordend". Laat men ons eene macht geven, die van God is verordend, en wij zullen haar niet wederstaan ! Maar Hendrik, die handel in bisdommen heeft gedreven, is een ketter ; vanwege deze heiligschennis heeft de apostolische stoel hem geëxcommuniceerd en hij kan op geen enkel koninkrijk meer aanspraak maken, noch op eenig gezag over ons, die catholiek zijn."

Niet slechts streden op deze wijze de aanhangers van Gregorius en Hendrik in brieven met elkander, ook kwam er een ware literatuur van strijdschriften voor den dag. In 1085 schreef Bernhard, een der felste duitsche gregorianen zijn *liber canonum*, waarin hij tegenover hen, die van oordeel waren dat Hendrik onrechtvaardig in den ban was gedaan, de stelling volhield dat, ook al ware dit het geval, de ban toch geldig was en van kracht bleef, totdat hij door dengeen, die hem opgelegd had, weder werd opgeheven. Vóór alles toch is gehoorzaamheid aan den paus vereischte. „*Cui omnes homines conditor hominum obedire iussit*". Ongehoorzaamheid aan hem leidt tot verwerping. In nog heftiger toon was het geschrift van den monnik Manegold gesteld, dat gericht was aan Wenrich van Trier. De gemeenschap met Rome is voor hem de voorwaarde voor allen zegen. Degeen met wien zij ophoudt, is een profaan persoon, een vijand, iemand, die door God gehaat wordt. Maar die gemeenschap met Rome bestaat alleen wanneer de paus onvoorwaardelijk wordt gehoorzaamd. Dat is 's menschen eerste plicht, omdat er geene macht is boven de zijne. Ja, Manegold gaat zelfs zoover van te beweren dat het goddeloos is van een noodzakelijken plicht van gehoorzaamheid jegens een ander mensch dan den paus te spreken. Recht op gehoorzaamheid heeft dus ook de vorst niet. Wanneer een volk hem gehoorzaamt, is dit een uitvloeisel van het verdrag, dat zij samen sloten. Verbreekt de vorst dit doordien hij slecht regeert, zoo is het volk van elke verplichting tegenover hem ontheven en kan het hem afzetten.

In denzelfden geest spraken de italiaansche gregorianen Bonizo van Sutri in zijn „*liber ad amicum*"; Anselmus van Lucca in zijn „*liber contra Wibertum*", en de kardinaal Deusdedit¹⁾ zich uit.

Lijnrecht tegenover deze mannen stonden mannen als de kardinaal Beno en Benzo, bisschop van Alba. Vooral de laatste betoogde met klem dat de bisschoppen ambtenaren van den koning zijn, van hem hun ambt ontvangen en aan hem derhalve onderworpen zijn. De gehoorzaamheid aan den paus ontheft hen van dien plicht

¹⁾ Zie zijn: *Collectio canonum*, uitg. Martinucci Venetië 1869.

der gehoorzaamheid niet. Want ook de paus is aan den duitschen koning onderworpen ; deze heeft evenzeer het recht den paus als de bisschoppen te kiezen. Het recht van den koning in de kerk kan hem niet worden ontnomen, omdat hij de plaatsvervanger van God op aarde is en voor den voorspoed der kerk zorg draagt. Daaruit volgt dat de koning aan niemand verantwoording is verschuldigd dan aan God alleen. In dienzelfden geest schreef ook de geestelijke Wido, later bisschop van Osnabrück. Maar het meest principieel in deze richting schreef de onbekende auteur van het boekje : „De unitate Ecclesiae conservanda.”

Hij legde terecht den nadruk op wat de kern van den strijd was, namelijk den strijd om de macht. Allereerst handhaaft hij krachtig het goddelijk recht van het koningschap ; de koning is dan ook aan niemand verantwoording schuldig. Ook niet aan de kerk. Want deze oefent geen aardsche macht uit. Haar komt slechts het zwaard des geestes, namelijk Gods woord toe. Wel heeft Petrus het zwaard getrokken, maar hij deed het toen hij er nog geene duidelijke voorstelling van had wat des keizers en wat Gods is. Welk een kostelijke stem te midden van den kerkelijken machtsstrijd !

Hij vraakt in zijn geschrift beslist het beroep dat Gregorius, bij zijne handelwijze tegen Hendrik, op zijn voorganger paus Zacharias ten tijde van Pepijn had gedaan, toen deze Childerik afgezet had en zijne onderdanen van den eed van trouw had ontslagen. Want paus Zacharias had dit niet uit eigen beweging gedaan, maar op aandrang der fransche grooten en van den heiligen Bonifacius. Bovendien had hij de onderdanen eigenlijk niet van den eed van trouw ontslagen, maar alleen den glans en de macht van den troon trachten te herstellen door er koning Pepijn op te plaatsen. Toen Gregorius den bisschop van Metz Hermann had ontslagen van zijn eed aan den keizer, wiens onderdaan hij was, kwam de onbekende schrijver daartegen krachtig op en ontkende hij het recht van den paus om dit te doen. En hij doet dit op dezen grond dat de Heer aan Petrus alleen het recht heeft verleend om de banden der *zonden* te bevestigen of te ontbinden, maar niet om heilige teekenen (zooals den eed) uit de goddelijke Schriftuur te niet te doen. Aldus het geschrift : „De Unitate Ecclesiae conservanda”, dat de kerk aan hare ware roeping herinnerde.

Hier staan echter twee beschouwingen scherp tegenover elkander.

De eene leert : „Alle macht is van God” wat beteekent : Alle bestaande macht is rechtvaardig en eerbiedwaardig en eischt onvoorwaardelijk gehoorzaamheid.

De andere zegt : De macht is niet onbegrensd en de soeverein is niet onschendbaar. Eerbied en gehoorzaamheid zijn jegens den vorst alleen verschuldigd in zooverre hij zijne macht gebruikt in overeenstemming met zijne roeping ; het is noodig een gezag te erkennen dat de uitoefening van die politieke macht controleert, in naam van zijn zedelijk oppergezag, en haar verhindert van den

rechten weg af te wijken. Dit oppergezag is dan de kerk, of liever de paus, in wien deze hare eenheid heeft.

De keizer meent, dat zijne macht *onmiddellijk* van God komt en God alleen kan oordeelen. De paus oordeelt, dat de keizer zijne macht *door middel* van hem verkrijgt en dus ook door hem kan worden gevonnist.

In dien strijd, waarin het van beide zijden om de macht ging, al lag daaraan een hooger beginsel ten grondslag, speelden de wereldlijke en kerkvorsten in hoofdzaak een louter egoïstische rol. Dat bewijst de gedurige afwisseling in het partijkiezen van de meesten hunner. Toen de besluiten van den paus tegen de simonie, het priesterhuwelijk en de investituur waren genomen, en zij bevreesd geworden waren voor de demagogie, waartoe Gregorius tot doorzetting zijner maatregelen de toevlucht had genomen, schaarden zij zich op de synode te Worms om Hendrik in de hoop dat hij de pauselijke macht binnen de door hem gewenschte grenzen zou terugdiingen. Maar als van dit laatste niets blijkt en Gregorius integendeel manmoedig Hendrik en den voorzitter der wormser synode, Siegfried van Mainz, excommuniceert, terwijl hij den overigen vorsten op diplomatieke wijze de gelegenheid opent om zich met hem te verzoenen, keert de groote meerderheid dier vorsten zich even snel van Hendrik af. Hetzelfde verschijnsel herhaalt zich later. Wanneer na de boetedoening van Hendrik te Canossa, Gregorius de vorsten teleurstelt door niet beslist en openlijk partij te kiezen voor den door hen gekozen tegenkoning Rudolf van Zwaben en het duitsche volk bovendien, na Hendrik's tweede excommunicatie, voor zijn koning in de bres springt, zien wij hen weder ijveren voor een meer vredelievenden paus dan Gregorius en zich scharen om hun koning. Maar als in latere jaren Duitschland naar vrede hunkert en het pauselijk schisma moede is en de vorsten in Hendrik vooral weder den rijksvorst zien, die hunne territoriale macht wil inperken, steunen zij den opstand van Hendrik's zoon tegen den vader en helpen zij genen aan den troon.

De overwinning zijner denkbeelden heeft Gregorius niet beleefd. Zelf stiert hij te Salerno als vluchteling en balling. Maar de historie erkent in hem den grondlegger van eene vroeger ongekende orde der dingen, namelijk die der autocratische macht van het pausdom in de kerk, als die van den waren rector van den godsstaat en stedehouder van Christus. Als middelen om dit doel te bereiken, heeft hij vooral synoden, door hem zelf gehouden, en de samenstelling van nieuwe kerkelijke wetboeken gebruikt. Tot doorvoering van zijn stelsel toch was het noodig een eigen cultuur- en rechtssysteem te ontwerpen, waaruit alle bestanddeelen van heidensche afkomst waren verwijderd en dat uitsluitend rekende met de wet Gods. De staat moest dan dienen om die wet te helpen handhaven. Zoo ontstonden onder en na Gregorius talrijke nieuwe rechtsregels, waarin in steeds sterker mate de zelfstandigheid van de kerk tegen-

over den staat tot uitdrukking kwam. Bisschop Anselmus van Lucca, tijdgenoot van Gregorius, levert een grondslag voor het nieuwe Gregoriaansche kerkrecht door de verbinding van pseudo-isidorische decretalen met een reeks nieuwe bepalingen. De kardinaal Deusdedit, de bisschop van Sutri Bonizo en de kardinaalpriester Gregorius volgen ieder op zijne wijze het voorbeeld van Anselmus. Straks in het midden der twaalfde eeuw komt Gratianus, camaldulensermonnik in het klooster St. Felix te Bologna de kerk verblijden met een groot werk, bekend als „Decretum Gratiani”, waarin al de verzamelingen van canones en decretalen uit vroeger en later tijd zijn geschild, en in zooverre verzameld, dat hetgeen voor de practijk niet meer bruikbaar was, of slechts plaatselijke beteekenis had, was weggelaten. Tevens werden tegenstrijdigheden tusschen vroegere en latere canones weggewerkt. Vooral hebben aan Gratianus stof voor zijne verzameling geleverd: het decretum van den bisschop Burchard van Worms, vervaardigd tusschen 1012 en 1023; de verzameling van Anselmus van Lucca en van Deusdedit; het Decretum en de Pannormia van bisschop Ivo van Chartres, van het einde der elfde of begin der twaalfde eeuw; de anonieme Collectio trium partium en eindelijk de „Polycarpus” van den kardinaalpriester Gregorius. Dit werk van Gratianus werd na korten tijd zoozeer gewaardeerd en verspreid, dat het tijdelijk alle andere verzamelingen verdrong. De voorname oorzaak hiervan is gelegen in den opbloei der rechtsstudie sinds Gregorius VII. Bologna werd daarvan het middelpunt. Gratianus hield dáár zelf voorlezingen over zijn werk en werd alzoo grondlegger van eene nieuwe school van canonici. De juridische behandeling van alle werkzaamheden der kerk neemt als het ware aller denken in beslag; de jurisprudentie wordt de alles beheerschende geest der kerk. In dit opzicht had Gregorius VII blijvende beteekenis. Krachtiger en scherper dan iemand vóór hem had hij de kerk, als het *rijk* of den *staat* door Petrus gesticht, leeren beschouwen en derhalve de macht der kerk naar voren gebracht. Daarmede ging de gedachte aan haar rechtsorganisme onmiddellijk gepaard; de kerk wordt meer dan ooit te voren rechtsinstituut; rechtsgeleerden zijn het vooral, die, in navolging van den grooten jurist op den pauselijken stoel Gregorius VII, haar ombouwen tot dien machtigen tempel, waarin de godsdienst vóór alles is *lex Dei, lex Christi* ¹⁾.

¹⁾ Wat het kerkelijk recht aangaat, mogen wij niet uit het oog verliezen, dat naast het decretum Gratiani sindsdien nog allerlei pauselijke decretalen nieuw kerkrechterlijke materiaal hebben gevormd. Bernardus, proost van Pavia, verzamelde ongeveer 1190 vooral nieuwere decretalen, die niet in het decretum Gratiani waren opgenomen „extra decretum vagantes”. Vandaar de voortaan dikwijls voorkomende uitdrukking: „Extravaganten-verzameling”. De machtige Innocentius II liet de decretalen verzamelen, die hij zelf sinds 1189 had doen uitgaan. Daarna verscheen een bundel decretalen van paus

Wat den gevoerden strijd tusschen staat en kerk betreft, bleek men dezen in Duitschland steeds meer moede. Hendrik en de hem trouw gebleven vorsten begeerden den vrede zeer. Ook de meerderheid van het duitsche episcopaat was van dat gevoelen. Alleen de streng-gregoriaansche partij was tot toegeven ongeneigd. Hendrik, van zijne oogenblikkelijke kracht overtuigd, riep in April 1085 een concilie te Mainz bijeen, waar de vroegere afzetting

Alexander III tot Innocentius III, op den grondslag der beide andere verzamelingen. Na het vierde lateraansche concilie in 1215 kwam eene nieuwe verzameling tot stand, waarin de canones daarvan met de decretalen van Innocentius III sinds 1210 waren opgenomen. In 1226 deed paus Honorius II een nieuwen bundel verschijnen, die echter in 1234 verdrongen werd door de nieuwe verzameling van Gregorius IX, die al het zoeven genoemde met de gregoriaansche decretalen bewerkte tot één geheel, waaruit veel van het andere als overtollig werd weggelaten, andere stukken, om ze in overeenstemming te brengen met het nieuwste recht, werden geïnterpoleerd, en tegenstrijdigheden werden weggenomen. Deze verzameling werd zoowel aan de universiteiten als in de practijk voortaan als kerkelijk wetboek gebruikt.

Nog hield echter de stroom niet op te vloeien. De volgende pausen gingen daarmede voort. Vooral Bonifacius VIII beijverde zich de na-gregoriaansche verzamelingen van decretalen met zijn eigene brieven tot één geheel te vereenigen. Als aanvulling en verduidelijking van de vijf boeken der decretalen van Gregorius IX, noemde Bonifacius zijn werk: „Liber sextus”. Na dezen bundel gaf laatstgenoemde nog tal van decretalen, die onder den titel: *Constitutiones extravagantium libri sexti*, met decretalen van paus Benedictus XI, aan den *Liber sextus* werden toegevoegd. Maar terwijl deze laatste verzameling geen authentiek karakter kreeg, was dit wèl het geval met den bundel van Clemens V (1305—1314), waarin, met de besluiten van de synode van Weenen, zijne eigen decretalen waren opgenomen, geordend in vijf boeken, voortaan onder den titel *Constitutiones Clementinae* bekend. Eindelijk hebben wij nog twee verzamelingen extravagantien van Johannes Chappius, bevattende decretalen van Johannes XXII en decretalen van Urbanus IV tot Sixtus IV (1471—1484).

Sinds de 16e eeuw zijn het decretum Gratiani, de verzameling decretalen van Gregorius IX, de *liber sextus*, de *Clementinae* en de beide extravagantien-verzamelingen van Chappius het corpus juris canonici of het canonieke wetboek. Met de *Clementinae* toch hielden de officieele verzamelingen van decretalen op. Het aanzien der pausen was aanmerkelijk gedaald; in allerlei strijd met wereldlijke machten en nationale kerken werden zij gewikkeld; zij waagden zich niet meer aan het werk, dat in vroeger tijden door zoo menigeen hunner ter hand was genomen. Hun ontbrak daarvoor voldoende gezag.

Maar dit geheele canonieke recht verloor zijn grootste beteekenis door de sinds de 14e eeuw aangevangen reactie van de staatsmacht tegenover de alles omvattende kerkelijke autoriteit, die geëindigd is in de volstreckte emancipatie door den staat van de kerk.

van Gregorius en de verheffing van Wibert van Ravenna op den pauselijken stoel als rechtmatig erkend en de gregoriaansche aartsbisschoppen en bisschoppen, die allen opgeroepen maar niet verschenen waren, afgezet werden. Hun ledige plaatsen werden door Hendrik terstond bezet met nieuwe, hem welgevallige titularissen.

Maar nu gevoelden, vooral in Saksen en Beieren, zich de wereldlijke, en inzonderheid de kerkvorsten, opnieuw in hun eer en positie gekrenkt. Deze laatsten hielden, voor zoover zij gregoriaansch gezind waren, dan ook hunne oppositie vol. Zij hielden zich op een afstand van den nog altijd met den ban getroffen keizer, en wilden Wibert tot geen prijs als paus erkennen. Het vuur van den tegenstand bleef smeulen. En dit geschiedde mede van uit Rome door de opvolgers van Gregorius, die wilden dat Wibert zijn plaats zou ruimen, doch hierbij steeds stuitten op hardnekkig verzet van den keizer. Trouwens — deze kon onmogelijk den man verloochenen, die hem de keizerskroon geschonken had en dien hij zelf tot paus had benoemd. Dit schisma bleef zoowel tegenover Rome als in Duitschland zelf voor Hendrik de zwakke steê.

Vooraf bleek dit toen vele rondreizende monniken in Duitschland de menigte vóór de hervorming in de kerk, namelijk vóór den strijd tegen de simonie en vóór de tucht onder de geestelijkheid, begonnen op te zweepen. Langzamerhand nam deze beweging zulk een vlucht, dat Urbanus het in 1094 waagde den banvloek over Hendrik, Wibert en hunne aanhangers uit te spreken, in de overtuiging dat hunne positie in Duitschland aanmerkelijk was verzwakt. Tegelijk werd van de zijde van den paus met groote diplomatieke omzichtigheid niet de wereldheerschappij der kerk, maar hare vrijheid op den voorgrond gesteld, en het koningschap als zoodanig met geen enkel woord aangetast, veeleer de nadruk gelegd op de eendrachtige samenwerking van kerk en staat. De bedoeling om op deze wijze het duitsche episcopaat aan zijne zijde te brengen was doorzichtig. En nog meer viel deze in het oog toen er een onderscheid werd gemaakt tusschen de ongeldigheid der wijding van geestelijken door simonisten en de geldigheid daarvan door hen die de investituur van den keizer hadden ontvangen, als hierbij van geen simonie sprake was geweest. Uit dit laatste volgt dat bisschoppen, die vóór Wibert waren, in hunne ambten werden gehandhaafd, mits zij slechts geen simonisten of tegenbisschoppen waren.

Weder was hierdoor van uit Rome een aanslag gedaan op Hendrik's duitsche bolwerk.

Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dan toen Urbanus was gestorven, zijn opvolger Paschalis II van deze gunstige omstandigheden gebruik maakte en heftig tegen den keizer optrad. Geen schooner offer — zoo verklaarde hij — kon men God brengen dan door den keizer, den vijand van God, de heerschappij over de kerk te ontrukken. Wie dat deed, verwierf als loon de vergeving van

zonden en den ingang in het hemelsch Jerusalem. De paus slingerde het anathema over zijne tegenstanders, maar met name over den keizer, ten aanhoore van de gemeente in de lateraansche basiliek op groenen donderdag in 1102. Zoo was dan weder opnieuw de strijd ontbrand. Want al was Hendrik eenigszins geneigd na Wibert's dood in 1100 het schisma niet te bestendigen en Paschalis te erkennen, onvoorwaardelijk hield hij aan het recht der investituur vast. En dit nu was juist iets, dat regelrecht tegenover de door Paschalis geëischte kerkelijke vrijheid indruischte. Weder stonden de twee beginselen onverzoenlijk tegenover elkander.

Maar Duitschland was den strijd moede.

En de behendige staatkunde van Paschalis verzwakte bovendien den aanhang van den keizer. In de kerkelijke kringen deed voor een deel de leuze van de vrijheid der kerk opgeld; voor een ander deel zag men dáár begeerig naar het einde van het schisma uit; eerbiedwaardig als Rome voor duizenden altijd was en bleef. Doch dit was voor Hendrik niet het ergste. Want over het algemeen deinsde het duitsche episcopaat, als het er op aankwam, toch steeds ernstig terug voor een conflict met den koning. De gevaarlijkste vijand voor hem waren en bleven de wereldlijke vorsten, die in hem steeds hadden gezien en waren blijven zien, den belager hunner vrijheid en macht.

En zoo kwam dan ten slotte de tragedie, dat zij den zoon hielpen aan 's vaders troon, daarbij gebruik makende van de verzwakte genegenheid van geestelijkheid en volk voor hun koning.

Droevig was na eene worsteling van zoovele jaren dit einde van Hendrik's regeering. Van de steeds zich meer verscherpende tegenstelling tusschen zijn rijkspolitiek en de territoriale politiek der duitsche vorsten, had de zoon gebruik gemaakt om zijn vader van den troon te stooten. Paschalis II was hem daarbij een bondgenoot. In den beginne scheen het alsof de jeugdige vorst, ingenomen met zijne heerschappij, door paus en vorsten, aan wie hij den troon had te danken, als was kon worden gekneed. Hij zou de eenheid der kerk herstellen; hij zou de heerschappij over de kerk opgeven. De simonie werd krachtig door hem tegengegaan; tot de afzetting van de keizerlijke tegenbisschoppen besloten. In één woord: Rome vierde hoogtijd. En toch was Rome hiermede niet voldaan. Zij wilde van de regeering van dezen buigzamen en door haar mede op den troon gebrachten vorst al het profijt trekken, dat haar standpunt eischte. De kern van den langdurigen strijd tusschen paus en keizer lag volgens Paschalis in de investituur-kwestie. Het koninklijk primaat over de kerk beteekende alleen dat de vorst geroepen was haar tegen hare vijanden te beschermen, niet dat hij den priesterlijken ring en den bisschoppelijken staf schonk. Het koninklijk investituur-recht moest dus een einde nemen en de kerk hare vrijheid herwinnen.

Maar hier lag nu juist het punt, waar de belangen ook van de

duitsche wereldlijke en kerkvorsten dat van den paus kruisten. Elk hunner wenschte zijn invloed te behouden op de benoeming van bisschoppen en abten om zijn territoriaal gezag te handhaven. Als de keizer daarmede slechts voldoende rekening hield, waren althans de wereldlijke vorsten veeleer geneigd hem dan den paus te steunen. Hendrik IV had dan ook vooral hun haat opgewekt, doordien hij ten koste hunner macht te streng centraliseerend te werk was gegaan. Zelfs de kerkvorsten neigden altijd zeer tot steun van het koningschap, mits het hun, vooral niet door het provoceeren van een pauselijk schisma, in te groote moeilijkheden met Rome bracht. De koning wist dit natuurlijk zeer goed en deed er zijn winst mede. Ook Hendrik V. Zelfs stond hij, waar zijne alleenheerschappij toch al door toedoen van de vorsten en den paus verzwakt was, nog sterker dan zijn vader op zijn recht om over de bisdommen te beschikken. Hij ging dan ook, alsof er met de troonwisseling niets veranderd was, kalm met de benoeming van allerlei bisschoppen voort.

Tegenover Paschalis hield hij met beslistheid aan dat recht vast. Sinds Gregorius den groote — zóó verzekerde hij — was het in Duitschland gebruikelijk, dat de verkiesingen van bisschoppen plaats hadden op grond van de koninklijke toestemming; nadat de keuze was uitgebracht, werd dan de nieuwe titularis gewijd; vervolgens ontving hij van den koning den ring en den staf, terwijl hij op zijn beurt den eed van trouw aan den vorst aflegde. Dit alles was rechtmatig krachtens het privilegie, dat door paus Hadrianus aan Karel den groote was geschonken. En zoo behoorde het ook volgens Hendrik, omdat de bisschoppen de regalien alleen verkregen krachtens koninklijk leen.

Door deze houding kwam hij van zelf tegenover den paus te staan. Want deze hield in die mate aan de beginselen van Gregorius VII vast, dat hij op de synode te Troyes in 1107 besloot tot de afzetting van ieder geestelijke die van dat oogenblik de investituur of eenige geestelijke waardigheid uit de hand van een leek aannam. Ja, een volgend jaar ging hij nog verder en vernieuwde hij te Benevento het verbod van de investituur en verklaarde hij zoowel hem, die haar geeft als hem die haar ontvangt, voor geëxcommuniceerd.

Hendrik, die zich op dat oogenblik sterk gevoelt, doet alsof er niets bijzonders is voorgevallen en knoopt in 1109 onderhandelingen met Paschalis aan, vooral ter wille van de door hem gewenschte kroning. En hij eischt daarbij, zoowel om staatkundige als kerkelijke redenen, het recht der investituur. Als het wezen daarvan beschouwt hij de overdracht der regaliën. De vorm, waarin dit plaats heeft, hetzij mondeling hetzij door het overreiken van den staf, hetzij op andere wijze, is hem onverschillig. Maar de paus is daarvoor natuurlijk volstrekt niet te vinden. Op een synode te Rome in 1110 wordt, op zijn instigatie, een besluit genomen, waarbij aan de bisschoppen alleen de leiding in de kerkelijke aangelegenheden en

het beheer over de kerkelijke goederen wordt toevertrouwd en het investituur-verbod van Troyes wordt vernieuwd. Weder staan dus paus en keizer principieel tegenover elkander. Hendrik, verstoord, trekt nu naar Rome op. Paschalis, bezorgd geworden, zoekt een uitweg, biedt de teruggave van alle regaliën aan de kroon aan, mits de kerk de tienden en de geschenken houdt, en belooft op den dag van Hendrik's kroning de schriftelijke toezegging hiervan te zullen geven. Hendrik moet daartegenover van zijn kant afstand doen van het recht der investituur.

Den 9en Februari 1111 wordt te Sutri een en ander door den Duitschen koning aangenomen onder voorwaarde dat de kerk- en wereldlijke vorsten hierin toestemmen. De hoop van Hendrik dat dezen dit niet zouden doen, werd bevestigd. Zij wenschten noch hun vorstelijke positie te verzwakken noch hun kerkelijk bezit prijs te geven. Daarin vond Hendrik aanleiding om zijne plannen door te zetten en het recht der investituur van den paus te eischen. Hij neemt Paschalis gevangen. Deze werd van dit oogenblik zeer toeschietelijk. Voortaan zouden de vrij, doch met toestemming van den koning, gekozen bisschoppen en abten, zonder dat van simonie meer sprake mocht zijn, eerst van den koning de investituur en daarna van den geestelijke de wijding ontvangen. Wordt de eerste geweigerd, dan gaat de laatste niet door. Zelfs beloofde de paus den strijd over de investituur niet meer te zullen vernieuwen of Hendrik met den ban te zullen treffen. Daarop werd Hendrik door hem tot keizer gekroond.

De keizer scheen dus het pleit te hebben gewonnen.

Maar zoo ver was het nog lang niet.

In de kerk ontstond groot verzet tegen 's pausen vrijgevigheid. Zoowel de kerk-, als de wereldlijke vorsten in Duitschland zagen met leede oogen de sterke positie aan, die de keizer had gewonnen. Dit strookte met hun politiek niet, die gaarne het eigen territoir ten koste van dat des keizers uitgebreid zag.

Voor dit alles ging Paschalis in zooverre uit den weg, dat hij op de synode van 21 Maart 1112 in het Lateraan zijne aan Hendrik gedane toezegging casseerde. En toen deze zwakke paus stierf en Calixtus stedehouder van Christus werd, trad de zaak weder in het stadium van het voeren van nieuwe onderhandelingen. De keizer was hiertoe te eer bereid, omdat hij langzamerhand het grootste deel der kerk- en wereldlijke vorsten opnieuw tegenover zich vond. De toestand werd daardoor voor hem gevaarlijk.

Te Mouzon kwam men den 24en October 1119 tezamen. De keizer beloofde aan de kerk het recht der investituur te zullen overgeven, en de paus zegde van zijn kant toe de excommunicatie, die Paschalis noodgedwongen in 1112 tegen Hendrik had moeten uitspreken, te zullen opheffen. Maar weder rezen er moeilijkheden. Voor de pausgezinden was de belofte des keizers om de investituur aan de kerk over te laten onvoldoende, omdat daarbij niet van de

goederen der kerk werd gesproken. Men vreesde dat Hendrik, van de investituur sprekende, haar uitsluitend in geestelijken zin bedoelde. Ook vond men dat de belofte van den paus om verder in vrede met den keizer te zullen leven te ver ging, omdat deze daaruit zou kunnen besluiten tot de erkenning door Rome van de tegenbisschoppen, die door hem waren aangesteld. Calixtus begon dientengevolge te aarzelen en stelde voor de zoeven genoemde toezegging deze andere in de plaats, dat de bisschoppen hunne staatkundige plichten moesten vervullen. Eene even onduidelijke als rekbare uitdrukking! Het is begrijpelijk dat Hendrik nu eerst weder de kerk- en wereldlijke vorsten wilde raadplegen. Calixtus, hierover in toorn ontstoken, vernieuwde het verbod der investituur en deed Hendrik in den ban.

Maar de duitsche vorsten wilden den strijd eindigen. Zij traden als bemiddelaars op met het resultaat dat eindelijk den 23en September 1122 te Lobwiesen bij Worms een verdrag tusschen paus en keizer werd gesloten, dat aan den langdurigen kerkelijken strijd een einde maakte. Bepaald werd dat de verkiezing van bisschoppen en abten niet meer door, maar in tegenwoordigheid van den koning zou plaats hebben. Dezen zou voorts alleen het recht der investituur met den scepter en niet dat met ring en staf toekomen. De moeilijkheid omtrent de volgorde dezer laatste handelingen werd niet opgelost. Men kwam echter zoo ongeveer overeen dat in Duitschland de investituur met de regaliën aan de wijding zou voorafgaan en deze in Italië daarop zou volgen. De lateraansche synode van 1123 bevestigde dit verdrag. Calixtus was er zoo gelukkig mede dat hij den tekst er van als inscriptie in één der vertrekken van het Lateraan liet vereeuwigen.

Met overwinningen als deze steeg de invloed der kerk, maar ook de macht van den paus. Ongeveer in dien tijd ontstond de gewoonte den paus te kronen. Had hij tot nu toe bij de aanvaarding van zijn ambt een troon beklommen, thans begon hij zich bij die gelegenheid ook een kroon op het hoofd te zetten „de diadeem der roomsche wereld”. En men deed tegelijk de legende ingang vinden dat dit de kroon was, die keizer Constantijn in zijn tijd aan paus Sylvester I (314—335) ten geschenke had gegeven. Ook kwam in die dagen voor het eerst de mystieke uitlegging van Lucas 22 : 38 te voorschijn, waarbij de twee zwaarden in Petrus' bezit, als de zinnebeelden van de geestelijke en wereldlijke macht van den paus werden beschouwd. Waarschijnlijk komt aan den franschen canonist Geoffroy van Vendomme de eer dezer uitvinding toe. Doch hoe dit zij, gretig is deze uitlegging van dat oogenblik gepropageerd, om ten slotte in een pauselijke bul te worden vastgelegd.

Men had echter in dezen geheelen strijd ook personen, die, hoewel principieel aan de zijde van Gregorius staande, toch niet in de scherpte van hem en zijne medestanders vervielen en min of meer een midden-standpunt innamen. Tot de zoodanigen rekenen

wij den zelfstandigen, hoogstaanden Ivo, die in 1090 op aanbeveling van paus Urbanus II tot bisschop van Chartres gekozen was en van koning Philips I de investituur ontvangen had. Zijne positie tusschen den pauselijken stoel en het fransche koningschap was niet gemakkelijk, doch hem komt de hooge eer toe, zonder aanzien des persoons, steeds voor recht en waarheid te hebben gepleit, zoowel in milden toon als met beslistheid. Dit geldt ook waar het de uiteenzetting gold van zijn standpunt in zake de verhouding van staat en kerk. Zoowel in zijnen brief aan den pauselijken legaat, den aartsbisschop Hugo van Dyon als in dien aan paus Paschalis II en dien aan koning Hendrik I van Engeland, heeft hij zijne gevoelens dienaangaande duidelijk uitgesproken : „Wat is er aan gelegen of de investituur geschiedt door middel van de hand, door een teeken van het hoofd, door een woord of door de overgave van het kruis? De zaak waarop het aankomt, is dat de koningen er geen aanspraak op maken iets te verleenen dat geestelijk is. Zij doen niets dan hunne goedkeuring hechten aan de wenschen der geestelijkheid om aan de gekozenen de bisschoppelijke woningen en andere uitwendige goederen te verleenen, die de kerken gewoonlijk van het koninklijk gezag ontvangen.” Zoo schrijft hij aan Hugo van Dyon en hij voegt er deze schoone woorden bij ¹⁾: „Koningschap en priesterschap moeten eendrachtig samenwerken, zullen de menschelijke zaken ongedeerd en veilig blijven.” Eenzelfden toon slaat hij aan in zijn brief aan paus Paschalis II als hij schrijft : „Wanneer troon en altaar samengaan, wordt de wereld goed bestuurd, en de kerk brengt niet maar bloemen, maar ook vruchten des heils voort” ²⁾. Ook in zijn schrijven aan Hendrik I legt hij den nadruk op die samenwerking. En wanneer hij van het zedelijk overwicht der kerk spreekt, is hem alle gedachte aan regeering van den staat door de kerk vreemd. Evenmin is hij van oordeel dat het tusschen beide noodzakelijk tot conflicten moet komen. Duidelijk blijkt dit uit deze woorden tot den Engelschen koning gericht : „Evenmin als het lichaam iets vermag, tenzij het bestuurd wordt door de ziel, evenmin kan de tijdelijke macht iets, indien zij zich niet laat voorlichten en besturen door de leer der kerk. En gelijk het koninkrijk des lichaams in vrede verkeert, wanneer het vleesch den geest niet wederstaat, zoo ook gehoorzamen de koninkrijken der wereld op vredelievende wijze aan hunne heerschappijvoerders, wanneer niemand het koninkrijk Gods poogt te wederstaan. Bedenk dat gij de dienaar der dienaars Gods en niet hun meester zijt, hun beschermer en niet hun eigenaar” ³⁾. Ongetwijfeld volgt uit deze woorden dat ook voor Ivo de kerk de geestelijke macht is, die de vorsten en volkeren moet onderwijzen en besturen, maar geen enkele maal komt hij er toe

¹⁾ Zie zijne Epistola 69.

²⁾ Zijne Epistolae 232 236, 238.

³⁾ Zijne Epistola 106.

om de kerk op de plaats van den staat te zetten. Hij pleit altijd weder voor een geestelijke en praktische samenwerking van beide ten bate van het algemeen belang en is er zelfs niet afkeerig van dat de kerk soms zekere concessie doet. Hij verzet zich niet tegen de koninklijke investituur en wil den vorst ook wel zekeren invloed geven op de benoeming van de bisschoppen, al is deze de zaak der kerk. Zóó gematigd was Ivo van Chartres.

Eenigermate in datzelfde spoor trad de geniale en eerbiedwaardige abt van Clairveaux, de heilige Bernardus (1090—1153), wiens theologie niet alleen, maar wiens geheele werk beheerscht werd door deze gedachte : „Tantum Deus cognoscitur, quantum deligitur.” Beurtelings bestrafte en verhief hij de stedehouders van Christus. In zijne „de consideratione” heeft hij, met moed van overtuiging, harde waarheden aan het adres van het pausdom zijner dagen gericht. „De oudere bisschoppen,” zoo schreef hij, „bedienden liever kerkelijke dan wereldlijke ambten ; men moet niet zoo gemakkelijk van hunne bepalingen en voorbeelden afwijken.” En zóó waar voegde hij er aan toe : „Petrus heeft zich, voor zoover men weet, niet vertoond, met edelgesteente of met zijde versierd, noch met goud bedekt, noch op een wit paard gezeten, noch door een soldaat vergezeld, noch door geruischmakende dienaren omringd.” En verder: „U is een dienstwerk opgelegd, heerschappij is u niet gegeven.” Aan dergelijke vermaningen is het bedoelde geschrift rijk.

Maar niet minder aan uitspraken, die bewijzen dat de pauselijke macht voor hem de meest verhevene is die bestaat. Hij herinnert er paus Eugenius III, zijn vroegeren leerling te Clairveaux, aan dat hij eigenlijk de eenige herder is, niet alleen van de kudde, maar van alle herders. „Welk bewijs kan ik u daarvan geven ? Het woord van den Heer. Aan wien, ik zeg niet van de bisschoppen, maar van de apostelen, zijn de schapen zoo absoluut en zonder voorbehoud toevertrouwd als aan Petrus ? „Gij hebt mij lief, Petrus, weid mijne schapen.” (Joh. 21 : 15). Welke schapen ? De bevolking van deze of gene stad, of van eene provincie of van een koninkrijk ? „Mijne schapen, dat zijn al mijne schapen. Geene enkele uitzondering of onderscheiding wordt daarbij gemaakt.” Aan datzelfde Johannes 21 ontleent Bernard van Clairveaux nog een eigenaardig bewijs voor de eenige hoogheid van den heiligen stoel. „Luister nog hiernaar, wat niet minder uw prerogatief bevestigt. De discipelen waren in de schepen en de Heer verscheen aan den oever. Petrus wetende dat het de Heer was, wierp zich in de zee en kwam zóó tot Hem, terwijl de anderen Hem alleen in de schepen naderden. Hierin ligt een bewijs van de souvereine macht van Petrus. Deze toch heeft niet, zooals de anderen, alleen een schip, maar de geheele wereld om te besturen ontvangen. Want de zee is de wereld ; de schepen zijn de kerk.” De paus heeft dus wereldmacht.

Toch is hij, terwijl hij deze hooge waarde toekent aan het hoofd der kerk, er tevens op uit den paus duidelijk te maken dat zijne

macht van louter geestelijken aard is en dat, wanneer hij zich mengt in wereldlijke aangelegenheden, hij dit altijd moet doen met het oog op het heil der zielen en nimmer met het oog op de uitbreiding zijner macht. Het pausdom toch is een opdracht, eene verplichting, een dienst; de soeverein, hetzij de geestelijke hetzij de wereldlijke, moet de dienaar zijn van het algemeen belang. In zooverre bestaat er een recht van contrôle bij de kerk of liever bij haar hoofd over den staat. Ja, bij hem allermeeest, omdat de geestelijke belangen, die hij vertegenwoordigt, de hoogste belangen zijn. En dit kan de verplichting van den paus medebrengen om zich op een gegeven oogenblik te mengen in de aangelegenheden van den staat. Doch Bernard herinnert daarbij, dat dit dan met kloekheid en kracht, maar tevens met gematigdheid en zachtmoedigheid moet geschieden. Want de paus moet allen een voorbeeld, ook in eenvoud, zijn.

De verhouding, die in dat opzicht tusschen de geestelijke en wereldlijke macht moest bestaan, vond bij hem haar meest aantrekkelijke uitdrukking in het beeld der twee zwaarden. Hij is zelfs een der eersten geweest bij wien Luc. 22 : 38 werd gebruikt ter verkondiging van die leer. Wel waarschuwt hij den paus tegen het gebruik van het zwaard, omdat Jezus Petrus heeft bevolen het in de scheede te steken. Maar tegelijk legt hij er den nadruk op, dat Petrus toch dat zwaard heeft. Jezus zeide immers tot Petrus : „Steek *uw* zwaard in de scheede.” (Joh. 18 : 11*a*). Hij bezit dus dit zwaard, dat, al trekt hij het niet met eigen hand, toch op zijn wenk door een ander kan worden getrokken. Trouwens, indien dit zwaard hem niet ten dienste stond, zou de Heer, toen de apostelen zeiden : „Heere! zie hier twee zwaarden”, niet geantwoord hebben : „Het is genoeg.” Maar dan zou hij gezegd hebben : „Het is te veel.” Beide zwaarden behooren derhalve aan de kerk, het geestelijk en het stoffelijk zwaard. Maar dit laatste moet wel *voor* de kerk, doch het eerste echter ook *door* de kerk gevoerd worden. Dat eerste moet gevoerd worden door de hand van den priester, het andere door de hand van den soldaat, maar zeer zeker op een wenk van den priester en op bevel van den keizer.

Begint hier reeds door Bernard de suprematie van den paus over den keizer te worden uitgebeeld, de vrome en geleerde Hugo van St. Victor is met vasten tred op dit pad voortgegaan ¹⁾.

Een mensch heeft — zóó redeneert hij — tweërlei leven, het leven van zijn lichaam en het leven zijner ziel. Met deze beide levens komen de twee machten in de wereld overeen, namelijk de wereldlijke en de geestelijke macht. Deze hebben elk één hoofd; de eerste den koning, de tweede den paus. De macht van den koning heeft betrekking op de aardsche, die van den paus op de geestelijke dingen. Maar zooverre als het geestelijke leven boven het aardsche is verheven, en de geest boven het lichaam, zooverre staat de geestelijke

¹⁾ De sacramentis boek 2, dl. 2, hoofdst. 4.

macht in eer en waardigheid boven de wereldlijke. De eerstgenoemde stelt de laatste aan en oordeelt of zij goed is, terwijl zij zelf haar oorsprong aan God ontleent en daarom, wanneer zij dwaalt, alleen door God kan worden geoordeeld. De priesterlijke macht wijdt de wereldlijke of koninklijke en zegent haar. Wie nu zegent, staat boven dengene, die wordt gezegend. Daaruit volgt zonneklaar dat de eerste verre staat boven de laatste.

In nog sterker mate dan het beeld der beide zwaarden, leidt dat van ziel en lichaam in zijne consequenties tot eene volkomen overheersching van den keizer door den paus. Gretig hebben dan ook mannen als Innocentius III en Bonifacius VIII er van gebruik gemaakt. In de practijk kwam het door vrome geleerden gestelde ideaal van de samenwerking van den staat met de kerk veelal neder op den eisch van den heiligen stoel dat de staat niet alleen zou dienen haar kerkelijke, maar ook hare staatkundige idealen.

Doch hoe dit zij, na den dood van Hendrik V stak de reactie tegen het verdrag van Worms het hoofd op en werd bij een groot deel van het duitsche episcopaat de vrijheid der kerk weder de leuze. Terstond bracht het deze in practijk door zich te verstaan omtrent de keuze van Hendrik's opvolger, zoodat toen de vorsten in Augustus 1125 te Mainz daarvoor samenkwamen, de kerkelijke leiders het er reeds over eens waren dat Lotharius, hertog van Saksen, koning moest worden. De reden, waarom zij voor deze candidatuur zoo warm gestemd waren, lag hierin dat niet alleen geen duitsche stam voortdurend in die mate voor de vrijheid der kerk in de bres was gesprongen als de saksische, maar ook Lotharius de toezegging had gedaan om, als hij koning werd, de geldigheid der verkiezing van een geestelijke niet afhankelijk te zullen stellen van zijne tegenwoordigheid, ja zelfs indien deze in zijne aanwezigheid plaats had, daarbij alleen een passieven bijstand te zullen verleenen. Ook zou de koning er niet op blijven staan dat de investituur vóór de consecratie geschiedde. Eveneens had hij afstand gedaan van den eisch, dat de bisschoppen een eed aan hem als leenheer zouden moeten zweren. Het is dus begrijpelijk dat deze man de man was van het duitsche episcopaat, in zooverre het streng-hiërarchische aspiraties koesterde en evenzeer de man, dien de pauselijke legaat vurig begeerde. De vorsten, vooral door dien van Saksen gedrongen, legden het hoofd in den schoot en Lotharius werd 30 Augustus tot koning gekozen. En geheel in den geest zijner verkiezingsleiders vroeg hij aan paus Honorius de bevestiging dier keuze. Daarmede toch was dan ook van zijn kant de opperheerschappij van den stedehouder van Christus over de wereldlijke macht erkend.

Van de zijde der kerk heeft men zich over Lotharius niet te beklagen gehad. Zij heeft onder zijne regeering een tot nu toe ongekende vrijheid genoten — en deze ter dege gebruikt. Men juichte dat een vredestoestand tusschen kerk en vorstendom in het leven was geroepen, dien men in tijden van strijd als den meest heilzamen voor

de christenheid had beschouwd en verlangd. Een oogenblik scheen het alsof Lotharius zich niet langer onder het kerkelijk juk wilde buigen. Het was den 21^{en} Maart 1131 toen paus Innocentius II, dien Lotharius boven zijn tegenstander Anacletus had verkozen, in Luik met hem samenkwam. In navolging van den kroonpretendent Koenraad, zoon van Hendrik IV, die den 10^{en} April 1095 te Kremona voor stalknecht van paus Urbanus II had gefungeerd, had ook Lotharius wél het paard van Innocentius vastgehouden, maar tevens, als eene belooning voor de verkiezing van dezen boven Anacletus, geëischt, dat hem weder de invloed op de keuze der bisschoppen zou worden geschonken, die hem bij het verdrag van Worms was verzekerd. De kerkelijke leiders zorgden echter wél dat er in de practijk weinig van de uitoefening van dit recht kwam en Lotharius zag te veel tegen strijd op om tegenover hen daarop te blijven staan. Zelfs waagde Innocentius het, toen Lotharius den 4^{en} Juni 1133 te Rome als keizer was gekroond in de oirkonde daarvan het Wormser verdrag in dien zin te verzwakken dat hierin noch van het aandeel des konings in de keuze der bisschoppen noch van de verplichting der bisschoppen om de investituur vóór de consecratie te verzoeken, melding werd gemaakt. Zóózeer gevoelde men zich te Rome zijn heer en meester, dat in het onderschrift van het beeld, dat ter herinnering aan Lotharius' kroning te Rome werd geplaatst, deze als leenman van den paus aangeduid werd. En in Duitschland spraken mannen als Honorius van Autun het vrijmoedig uit, dat het priesterschap van rechtswege het koningschap instelt en dit derhalve aan het eerste is onderworpen. Het koningschap heeft de opdracht de opstandelingen tegen Gods wet, indien dezen zich niet door de priesters laten gezeggen, met geweld te onderdrukken en de kerk tegen heidenen, joden en ketters te verdedigen. De koningen hebben geen recht om geestelijke waardigheden over te dragen. Alleen krachtens een privilegie van den paus hebben Karel de groote en zijne opvolgers het recht verkregen de bisschoppen aan deze zijde der Alpen te benoemen. Maar dat privilegie is later vervallen, omdat het misbruikt werd. De kerk wil hare eer niet meer aan vreemden geven, maar wil zelf voor hare kinderen zorgen. Het resultaat van de regeering van Lotharius was dan ook dat het overblijfsel der kerkelijke macht, dat Hendrik V bij het verdrag te Worms gered had, thans verloren ging. De kerk had aanvankelijk gezegevierd, althans een beslissenden stap vooruit op den weg der vrijheid gedaan.

Onder Lotharius' opvolger Koenraad III, den man naar het hart der kerkelijke leiders, werd in dezelfde richting voortgegaan. Wie had kunnen vermoeden dat het geslacht van dezen eersten Hohenstaufe, die de uitverkorene was der hiërarchische partij, straks een strijd op leven en dood met de hiërarchie wagen zou? Onder Koenraad vierde zij althans nog haar hoogtijd. Vooral de pauselijke invloed klom. Verschillende legaten zorgden voor de versterking

er van. Onder hunne leiding werden de synoden gehouden; zij hielden in de bisdommen kerkvisitatie; zij keuzen van bisschoppen zorgden zij voor de behartiging der pauselijke belangen; in geval van strijd gaven zij de beslissing; zij bevestigden de gedane keuzen en consacreerden de gekozenen; zij zaten als rechters over de aangeklaagde prelaten. Veel gewichtiger waren echter de direct van uit Rome verrichte handelingen en openbaar gemaakte vonnissen. Hierbij was reeds lang gebroken met de vroegere begrenzing, als besliste de paus alleen de *causae majores*. De rechtspraak over bisschoppen en andere prelaten eigende de pauselijke stoel zich uitsluitend toe. Zelfs begint de voorstelling zich baan te breken dat, tijdens de schorsing van een bisschop, zijne geestelijke macht aan den paus behoort. Bepaalden vroeger de koningen de grenzen der diocese, thans werd dit als eene zaak van den paus beschouwd. Werden de bisschoppen steeds gewijd door hunne medebisschoppen uit de provincie, thans trokken zij veelal naar Rome om dáár te worden geconsacreerd — en Rome deed dit gaarne. Eveneens werden allerlei civielrechtelijke, strafrechtelijke en staatsrechtelijke vraagstukken voor dat forum gebracht. Vooral was men er gaarne op uit om op den paus te appelleeren.

Is het wonder dat waar Rome langzamerhand het machtige gouvernementgebouw der duitsche kerk werd, zoowel kerk als wereldlijke vorsten de vrees begon te bekruipe dat nog in sterker mate dan de koning de paus hunne macht dreigde te verzwakken en het verlangen bij hen levendig werd naar een vorst, die de macht der curie ten bate der hunne zou kunnen breidelen? Want niet daarom hadden zij in de kaart van den paus gespeeld om aan dezen hunne zelfstandigheid en aanzien ten offer te brengen, maar om deze tegenover den koning te redden. Koenraad was echter in dit opzicht hun man niet. Trouwens, hij stierf reeds in 1152.

Maar den 4^{en} Maart van dat jaar besteeg de groote Frederik I Barbarossa den troon. De aartsbisschop van Keulen Arnold zalfde en kroonde hem den 9^{en} Maart te Aken. Het was reeds merkwaardig dat hij, zonder eenigen invloed van paus Eugenius, was gekozen. Dit teekende. Het was als een voorspel tot den strijd!

Frederik wees in het bericht zijner kroning aan den paus op het gewicht hunner samenwerking voor rijk en kerk beide, maar vroeg evenwel niet om de bevestiging of erkenning van zijne kroning. Paus Eugenius keurde daarentegen in zijn antwoord uitdrukkelijk de keuze der duitsche vorsten goed, als om zijn recht daarop te doen uitkomen. De nieuwe koning ging echter zijn eigen weg. Wel eerbiedigde hij eerst het verdrag te Worms, dat de keuze der bisschoppen in de handen der geestelijkheid legde, maar niet alleen daarbij, maar in het algemeen deed de kroon terstond een sterken invloed op de kerk gevoelen. Later ging hij verder en poogde hij, in verbond met de wereldlijke vorsten, wier steun hij zocht en verkreeg, de vroegere koninklijke rechten over de kerk terug te nemen.

Er kwam als het ware een nieuwe antithese, die van de wereldlijke vorsten tezamen tegenover de kerkvorsten. En Frederik gevoelde zich sterk, vooral door de vereering, die het duitsche volk hem toedroeg, om op te komen vóór eene overtuiging, die steeds dieper in hem was geworteld, namelijk dat de aanspraak van de pausen op het imperium mundi een onrecht was tegenover den keizer.

Het ligt in den aard der zaak dat zulk een standpunt spoedig tot botsing met de curie moest leiden, te meer waar een paus als Hadrianus IV, om zijne volharding in het handhaven zijner rechten bekend, den heiligen stoel innam. De eerste diepgaande strijd deed zich voor, toen de paus, door middel van zijn legaat, Frederik er aan herinnerde dat hij de keizerlijke macht van de roomsche kerk ontvangen had en dat deze een pauselijk beneficium is. Met verontwaardiging greep Frederik naar de pen en richtte hij zich in een open brief tot zijn volk. Hij betoogde dat de keizer zijn rijk door de keuze der vorsten van God had ontvangen, en dat de bewering als ware het rijk een leen van den paus, de eer van het rijk te na kwam en streed tegen de goddelijke ordinantie. Natuurlijk stonden de wereldlijke vorsten geheel aan Frederik's zijde. Maar ook het duitsche episcopaat koos zijne partij en ried den paus de bewuste uitdrukking terug te nemen. En de paus ziende dat hij dezen strijd, zoo hij hem voortzette, zou verliezen, trok niet alleen zijn uitspraak, dat het rijk zijn leen was, in, maar verklaarde het woord „beneficium" in den zin van „benedictio". De vrede was hersteld. Maar het vuur van de tegenstelling keizerdom en pausdom bleef smeulen, om straks uit te slaan in lichtelaaie vlam.

De aanleiding tot nieuwen strijd bood het pauselijk schisma. Na den dood van Hadrianus betwistten, ten gevolge van verdeeldheid onder de kardinalen, de twee pausen Alexander III en Victor IV elkander het recht op den pauselijken stoel. Frederik koos de zijde van laatstgenoemden. Daardoor werd natuurlijk Alexander, een krachtig en fijn kerkvorst, zijn onverzoenlijke tegenstander. Hij poogde allereerst de overige europeesche staten tegen hem op te zetten door Frederik te schetsen als gevaarlijk wegens zijn veroveringszucht. Men beschuldigde hem en in hem de duitsche keizers te Rome schisma's uit te lokken om van de zwakheid van den heiligen stoel ten eigen bate te kunnen profiteeren. Het was hun ten slotte alleen om de hegemonie zoowel over de kerk als over al de andere staten te doen. Frederik antwoordde daarop, vooral om den eendrachtigen steun van zijn eigen volk te behouden, dat de andere rijken gaarne, om het keizerdom te verzwakken, zelf den bisschop te Rome zouden kiezen en zich daarmee de rechten over eene vreemde stad zouden aanmatigen. Wat zouden de koningen van Frankrijk en Engeland er van zeggen, wanneer de keizer in één van hunne steden eene beslissing wilde nemen bij een tweevoudige bisschopskeuze? Uit deze woorden blijkt duidelijk hoezeer Frederik vervuld was van gedachten van opperheerschappij over

den paus. Dezelfde macht, die een fransche of engelsche koning over een plaatselijken bisschop had, zou hij bezitten over den opperbisschop der geheele kerk!

Zeker — hij achtte het pausdom voor de kerk noodig. Daarover was geen strijd. De leuze, die in latere eeuwen zoo dikwijls zou worden gehoord: Eén God, één paus, één keizer, was ook de zijne. Maar hij duldde niet dat de paus zijne rechten krenkte. Dat noemde hij overtreding van het apostolisch gebod: „Eert den koning.” En tot die rechten rekende hij ongetwijfeld den keizerlijken invloed op het pausdom. Trouw stond hem bij het opkomen daarvoor zoowel de duitsche clerus als het duitsche vorstendom ter zijde. Dit is wél een bewijs van het aanzien dat de persoonlijkheid van Frederik in zijn land genoot.

Toch heeft Frederik zijn doel niet bereikt. De trouwbreuk van Hendrik van Saksen, het land dat den duitschen koningen zoovele teleurstellingen baarde bij den strijd vóór hunne macht tegenover de curie, deed hem den bekenden slag bij Legnano den 29^{en} Mei 1176 verliezen en noopte hem vrede te zoeken met paus Alexander. Bij dezen vond hij een open oor, omdat het schisma, dat na den dood van Victor door de benoeming van Paschalis III en daarna door die van Calixtus III voortduurde, ook voor het verband der duitsche kerk met den pauselijken stoel op den duur zeer nadeelig werkte. In Venetië werd in Juli 1177 de vrede tusschen paus en keizer gesloten. De keizer erkende Alexander als den wettigen paus; deze erkende van zijn kant de wettigheid van de tijdens het schisma in Duitschland gewijde bisschoppen. De groote beginselkwesties van de oppermacht van den paus zoowel in wereldlijke als in geestelijke zaken en die van de vrijheid der kerk bleven echter rusten. Men was tevreden een grondslag voor verzoening te hebben gevonden. Ongetwijfeld had het aanzien van paus Alexander zeer gewonnen, vooral doordien zoowel de keizer als de duitsche vorsten hem als den wettigen paus hadden moeten erkennen en de duitsche bisschoppen de andere drie pausen Victor, Paschalis en Calixtus uitdrukkelijk hadden moeten afzweren. Maar daartegenover stond dat Frederik onverkort dezelfde rechten in de kerk bleef uitoefenen als toen hij met Alexander streed. Geen bisschopskeuze had zonder zijne toestemming plaats en vóór de consecratie moest steeds de eed van trouw aan hem worden afgelegd. Eer greep hij thans nog meer in dan vroeger. Zelfs deed hij het regaliën- en spoliënrecht nu krachtiger dan te voren gelden. Hij eischte de inkomsten van vacante bisdommen en rijksabdijen evenzeer als hij die als leenheer van de vacante leenen ontving. En wat het spoliënrecht aangaat, legde hij zijne hand op de roerende goederen, die de gestorven prelaten nalieten. En Alexander legde hem daarbij geen stroo breed in den weg. Dank zij den zoo goed als eenparigen steun van het duitsche episcopaat en de duitsche vorsten bleef Frederik in die richting werkzaam, ook toen na Alexander's dood nieuwe strijd met

diens opvolgers Lucius III en Urbanus III dreigde. In zooverre was en bleef hij overwinnaar. Maar ééne zaak was in zijn nadeel. Ook onder de regeering van dezen krachtigen, invloedrijken vorst bleek dat de tijd voor een universeele roeping van den keizer, als in de dagen van Karel den groote, voorbij was en de kerk daarentegen de eenige macht kon worden genoemd, die de leiding bezat op het gebied van het cultuurleven in westelijk Europa. Zelfs een man als Frederik I had het niet verder kunnen brengen dan de handhaving van zijne macht in de nationale kerk.

Gelijk Frederik handhaafde zijn opvolger Hendrik VI (1150—1197) zijne macht in de kerk van zijn rijk. Ook thans besliste bij de keuze van bisschoppen zijn wil. Als een recht van den koning werd nu de gewoonte erkend, die onder Frederik ingang had gevonden, namelijk dat bij eene dubbele keuze de vorst de beslissing in handen kreeg. Slechts de keurvorsten wonnen naast hem aan invloed bij deze keuzen, gelijk een gevolg was van de politiek van Frederik I, die door Hendrik werd voortgezet. Maar voor het overige hield hij gedurende geheel zijne regeering aan al zijne rechten, zoowel tegenover het duitsche episcopaat als tegenover de curie, moedig en met succes vast. Terwijl echter het duitsche episcopaat dit in hoofdzaak vrijwillig deed, moest paus Coelestinus III dit gedwongen doen, niettegenstaande deze allerlei pogingen, zelfs een zijdelingsche medewerking aan eene samenzwering tegen het leven van Hendrik en de duitschers in Sicilië, had aangewend om de macht van den duitschen vorst te breken. Wat dezen paus onder Hendrik niet gelukte, zou evenwel zijn opvolger Innocentius III (1198—1216) bereiken, wien de omstandigheid te stade kwam, dat na Hendrik's dood de verdeeldheid onder de duitsche vorsten leidde tot de verkiezing van twee koningen. Zij die de Hohenstaufen welgezind waren, kozen een jongeren zoon van Frederik I, Philip; de Welfen daarentegen kozen Otto van Poitou, een zoon van Hendrik den leeuw, tot koning. Het spreekt vanzelf dat de curie vóór den Welf tegen den Hohenstaufe partij koos, al geschiedde dit niet terstond en dan nog op zeer diplomatieke wijze.

Het was voor Rome een onberekenbaar voordeel, dat op dit oogenblik een man als Innocentius III paus was, die van de omstandigheden niet alleen in Duitschland, maar ook in Frankrijk en Engeland op eene wijze heeft weten partij te trekken, die den heiligen stoel in die dagen eene wereldlijke macht heeft geschonken als hij nooit had en nimmer meer krijgen zal. Aan zijn scherp geest ontging letterlijk niets. Zijn ordenend talent verwaarloosde het kleinste niet, ook al eischten de grootste vraagstukken zijn aandacht. Op een ongeëvenaarde wijze wist hij zich invloed te verzekeren bij de kerk- en wereldlijke vorsten. Vooral zijne overwinning in Duitschland blijft ten eeuwigen dage een welsprekend bewijs van zijn schitterende diplomatie. Het ideaal van eene heerschappij van den heiligen stoel over kerk en staat beide, naar luid van zijn

woord : „Petro non solum universam ecclesiam sed totum reliquit (Christus) saeculum gubernandum”, is door hem verwezenlijkt.

Gelukte het in den beginne den paus niet om Philip ten bate van Otto te verdringen en bleef dientengevolge zijn invloed in het duit-sche rijk betrekkelijk gering, van den moord op Philip door Otto van Wittelsbach gepleegd, heeft hij ter wille van koning Otto en vooral ter wille van den pauselijken stoel een gebruik gemaakt, dat hem tot de overwinning leidde. Hij begon openlijk de stelling te verkondigen dat de moord een godsgericht was, waardoor de tweedracht in het duit-sche rijk beëindigd werd, en het is merk-waardig hoe spoedig vooral daardoor de meening in Duitschland ten voordeele van Otto veranderde. Vorsten en bisschoppen schaar-den zich, overtuigd dat de stroom niet te keeren viel, aan de zijde van Otto, ongetwijfeld in de hoop, dat, hoe beslister zij dit deden, zij straks des te meer op hem zouden kunnen rekenen, als de pause-lijke opperheerschappij ook hem te machtig werd. Te Frankfort werd Otto den 11en November 1208 tot koning door hen gekozen. In den beginne was hij een en al onderworpenheid aan den paus, aan wien hij feitelijk zijn zetel te danken had. Hij noemde zich zelfs „koning bij 's pausen gratie”. De paus van zijn kant deed alles om zijne regeering te sterken. Zelfs gebod hij de duit-sche vorsten het duidelijk godsgericht ten gunste van Otto te erkennen en hem als koning getrouw bij te staan.

Van deze onderworpenheid van Otto maakte Innocentius een behendig gebruik om zijne overmacht in kerkelijke zaken sterk te doen gevoelen. Hij verzekerde aan de curie in tal van gevallen eene beslissende stem bij de benoeming van een bisschop. Den overgang van den bisschop van de ééne plaats naar de andere maakte hij van hare goedkeuring afhankelijk. Ook kende hij haar het recht toe om de benoeming van iemand tot eene geestelijke waardigheid, waartoe hij eigenlijk naar het canonieke recht niet kon benoemd worden, al of niet goed te keuren. Evenzoo ging het met het recht om de geestelijke bediening wegens ongeschiktheid des bezitters aan een ander over te dragen. Ook bij dubbele keuzen werd de beslissing naar den heiligen stoel overgebracht. Innocentius ging zelfs zoover van, onder bedreiging met excommunicatie, aan de leeken de actieve deelneming aan de verkiezingen der bisschoppen te verbieden en deze om te zetten in verplichte goedkeuring. Tevens beperkte hij het kiescollege voor de bisschoppelijke zetels tot de leden van het kapittel, een betrekkelijk kleinen kring, waarop de curie des te beter haren invloed kon uitoefenen. Door al deze maatregelen werd de invloed van koning en rijksvorsten op de hooge geestelijk-heid in dezelfde mate verzwakt als die van den paus daarop toenam. Het groot staatkundig voordeel, dat Innocentius had behaald, springt duidelijk in het oog, wanneer men zich herinnert dat de eerste Otto, op grond van zijn invloed op de benoeming der kerk-vorsten dezen tot rijksvorsten gemaakt had om ze des te hechter

aan zich en het rijk te verbinden en nu onder den vierden Otto, nadat de paus dien invloed op hunne benoeming had gekregen, juist hunne positie als rijksvorsten gevaren voor de macht des konings in zich sloot, en de mach van den paus aanmerkelijk vergrootte. De kerkvorsten waren in plaats van steunpilaren voor het rijk, steunpilaren voor den paus geworden. Zijne inmenging in rijkszaken was gewaarborgd. En al viel Otto IV ten slotte, onwillig langer het hoofd onder het pauselijk juk te krommen, van hem af, dit schaadde Innocentius niet. Want de vorsten, die reeds in 1196 aan Hendrik's zoon Frederik als tweejarig kind den eed van trouw hadden gezworen, droegen hem thans in 1211 bij den paus voor de keizerskroon voor en deze Frederik boog toen even diep het hoofd voor Innocentius als Otto het destijds had gedaan.

Merkwaardig was te dezen opzichte weder de politiek van Rome !

Bij den aanvang van zijn pausdom had Innocentius, vrezende voor de macht der Hohenstaufen vóór den Welf Otto partij gekozen tegen den Ghibellijn Philip van Zwaben, eveneens als vroeger in 1138 de politiek van Rome er toe geleid had, den Hohenstaufe Koenraad tegenover den Welf, Hendrik den trotsche op den troon te helpen. Maar toen Otto zijne aanspraken op Italië deed gelden, verwierp zij weder den Welf en bracht zij den Hohenstaufe Frederik op den troon, wel wetende dat de glorie-tijd van dit geslacht voor goed voorbij was, althans in zooverre dat hij de oppermacht van het pausdom moest erkennen. Want Frederik zoowel als Otto wisten zich, ten gevolge van de oneenigheid der duitsche vorsten, door den paus gekozen en deden, door de aanvaarding van de kroon uit zijne hand, zelf het concordaat van Worms te niet. Door die daad was van het toezicht houden door de kroon op de pauskeuze en de uitoefening van het recht van beslissing door haar bij geschil geen sprake meer. Zij noemden zich dan ook consequent roomsch keizer „bij de gratie van God en den paus” en Frederik aanvaardde uitdrukkelijk het beeld, dat de kerk de zon en de staat de maan is, die van haar het licht ontvangt.

Doch niet alleen in Duitschland deed Innocentius zijn oppergezag gelden. De fransche koning Filips Augustus moest, nadat diens land door een interdict was getroffen, voor hem buigen en zijne door hem verstooten vrouw Ingeburge als koningin herstellen. In den strijd tusschen Engeland's koning Jan zonder Land en Innocentius delfde de eerste het onderspit en zag hij zich genoopt Engeland als leen uit de handen van den paus aan te nemen, tegen een jaarlijksch bedrag van duizend pond sterling. Ook over Sicilië en Arragon werd hij leenheer. Alfonso de koning van Portugal erkende officieel zijn schatplichtigheid aan den paus. Hertog Ladislaus van Polen en Hakon, koning van Zweden onderwierpen zich aan zijn wil ; en Johan, vorst der bulgaren, wilde uit de handen van 's pausen legaat koningskroon en sceppter ontvangen. Zoo goed als geheel Europa boog voor hem. Zijn theorie omtrent 's pausen macht was practijk geworden.

Merkwaardig was de stoutheid, waarmede hij die theorie verkondigde.

Voordurend neemt hij den Bijbel ter hand om daaruit het recht van de wereldlijke macht van den paus te bewijzen. In Melchizedek, die koning en priester was, is de paus getypeerd. De plaatsing van den staf van Aäron en de tafelen der wet in de ééne ark wijst op de tweevoudige macht van den paus, die om te verdelgen en die om te begenadigen. Wanneer Deut. 17:8 vv. zegt: „Wanneer eene zaak aan het gerigt voor u te zwaar zal zijn, tusschen bloed en bloed, tusschen regtshandel en regtshandel, tusschen plage en plage, zijnde twistzaken in uwe poorten, zoo zult gij u opmaken en opgaan naar de plaats, die de Heere, uw God, verkiezen zal, en gij zult komen tot de Levietische priesters . . . de man nu, die trotschelijk handelen zal, dat hij niet hoore naar den priester, dewelke staat om aldaar den Heere, uwen God, te dienen of naar den regter, dezelve man zal sterven,” trekt Innocentius daaruit de slotsom dat „de plaats, die de Heere verkiezen zal”, is de apostolische stoel; de priesters van den stam van Levi zijn de dienaren van den heiligen Petrus. Die drie verschillende gevallen, die genoemd worden namelijk „bloed en bloed”, „regtshandel en regtshandel”, „plage en plage” worden aldus verklaard; het eerste heeft betrekking op crimineele en civiele rechtszaken; het derde op kerkelijke rechtszaken en het tweede op zaken die een kerkelijk en een civiel karakter hebben. Alle soorten van rechtszaken zijn dus onder die drie gevallen begrepen. Daarmede is derhalve gezegd dat de geheele rechtspraak in handen is van den paus. Natuurlijk bewijst hem ook het profetisch woord van Jeremia (1:10) grooten dienst.

Maar vooral gebruikt hij het Nieuwe Testament om de wereldlijke macht van den paus te bewijzen. Vanzelf komen hier de teksten, door Gregorius VII reeds gebruikt, in aanmerking, namelijk: Joh. 21:17c (Weid mijne schapen); Matth. 16:19 (binden en ontbinden); 1 Cor. 6:3 („Weet gij niet dat wij de engelen oordeelen zullen? Hoeveel te meer de zaken, die dit leven aangaan”). Met het oog op Matth. 18:15—18 trekt hij de slotsom dat hij het recht heeft vorsten te oordeelen, en tusschen hen uitspraak te doen „non de feudo, sed de peccato”, maar omdat altijd de mogelijkheid van zonde kan worden verondersteld, kan de paus zich dus, volgens de uitlegging van dezen tekst, steeds mengen in en eene beslissing nemen over vorstelijke verschillen. De symbolische beteekenis van het wandelen van Petrus op de zee (Matth. 14:29) is die zijner heerschappij over de volkerenwereld. Wanneer tot Petrus later het bevel komt „Slacht en eet” (Hand. 10:17) dan beteekent dit „slacht de zonden” en „eet de deugden”. Hiermede wordt hem de heerschappij over alle geestelijke en wereldlijke dingen gegeven, en geschiedt dus opnieuw de overdracht van de macht van Christus, die zeggen kon: „Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde” op Simon Petrus.

Aan den engelschen koning Jan zonder Land, die gelijk de fransche en duitsche vorsten voor hem het hoofd bogen, schreef hij dan ook in het besef zijner waardigheid : „Jezus Christus heeft gewild dat het koningschap priesterlijk en het priesterschap koninklijk zou zijn. Boven alles plaatste hij een stedehouder op aarde, dien allen, die voor Hem de knieën buigen, gehoorzaam moeten zijn, opdat er zij ééne kudde en één herder.” Het is volgens hem dan ook de paus, die het keizerrijk van de grieken op de germanen heeft overgedragen ; die het recht der keuze van een koning aan de vorsten heeft verleend en die, door de handoplegging en de kroning, is bekleed met het recht van onderzoek en desnoods van verwerping dier keuze.

Van zijnen grooten voorganger Gregorius VII neemt hij dan ook met graagte het beeld over van de twee lichten, de zon en de maan, als aanduiding van de verhouding van kerk en staat. „Gelijk de maan haar licht van de zon krijgt, en inderdaad minder is dan deze, zoowel in kwantiteit als in kwaliteit, in wezen en uitwerking, zoo ontvangt de koninklijke macht den glans harer waardigheid van het bisschoppelijk gezag „*cujus conspectu quanto magis inhaeret tanto minori lumine decoratur, et quo plus ab ejus elongatur aspectu, eo plus proficit in splendore*”. De zon, het licht van den dag, is als het pauselijk gezag voor de zielen ; de maan, het licht van den nacht, als het koninklijk gezag voor de lichamen. Maar het laatste hangt van het eerste af. Zoo de macht van den vorst van die van den paus. Want deze als de stedehouder van Christus beschikt over het geestelijk en wereldlijk gezag beide. In Christus toch waren zij samen vereenigd. Vandaar uitspraken als deze : „De hand des Heeren heeft ons uit het stof op den troon verheven, waarop wij niet slechts *met* den vorst, maar *over* den vorst richten.” Of „De enkele vorsten zijn over de enkele rijken gesteld ; de heilige Petrus en zijne opvolgers over alle.” Of „Nergens wordt voor de vrijheid van de kerk beter gezorgd dan dáár, waar de roomsche kerk zoowel in geestelijke als ook in wereldlijke zaken de volle heerschappij bezit.”

Ook het beeld der twee zwaarden, door Bernard van Clairveaux naar voren gebracht, paste hij met liefde toe. Gelijk gene daarbij geleerd had, dat de paus het geestelijk zwaard zelf voert doch het wereldlijk zwaard aan den vorst overdraagt, zoo ook Innocentius III. In de practijk voerde hij dit beginsel consequent door. Dat bleek duidelijk in zijn strijd met de duitsche vorsten. Tegenover hun verwijt dat hij inbreuk maakte op de rechten van het rijk, plaatste hij de stelling dat het uitreiken van de kroon één der kerkelijke rechten was. Hij maakte daarbij deze spitsvondige onderscheiding. Het stond den duitschers vrij tot koning te kiezen wien zij wenschten, maar het stond alleen aan den paus dezen koning al of niet te Rome tot keizer te kronen. Hij kon dus zalven wien hij wilde. En hij doet dit alleen dengenen, dien hij voor de kerk goed acht.

Hier beslist derhalve het kerkelijk belang. Zelfs gaat Innocentius III nog een stap verder. Aangezien de hulp van de wereldlijke macht voor de kerk ieder oogenblik noodig is en de strijd om de kroon wél eens langer kan duren dan voor de kerk gewenscht is, is de paus in zulk een geval gerechtigd persoonlijk eene keuze te doen en buiten de vorsten om iemand voor den troon aan te wijzen.

Innocentius III heeft van deze macht een verbijsterend groot gebruik gemaakt. De banvloek over koningen en het interdict over geheele landen is in zijne handen een machtig wapen gebleken. In zijne dagen was inderdaad de stedehouder van Christus de souverein van Europa.

Zóó behoorde het volgens zijne overtuiging. Het hinderde hem, wanneer men als grond voor de wereldlijke macht van den paus de schenking van Constantijn aanvoerde; zij komt namelijk den paus als plaatsvervanger Gods *jure suo* toe. „Ik” — zóó predikte hij te Rome — „ben over het huis van God gesteld, opdat mijn verdienste en mijne plaats alles te boven ga. Door de profeten is mij gezegd: „Ik zal u over volkeren en koninkrijken zetten.” Van mij heet het bij den apostel: „Ik zal u den sleutel des hemels geven.” De knecht, die over het geheele huis is gesteld, is de plaatsvervanger van Christus, de opvolger van Petrus, de gezalfde des Heeren, de God van Pharao; hij is geplaatst midden tusschen God en de menschen, minder dan God, meer dan een mensch.” Hij past vrijmoedig een woord als dit op zichzelf toe: „Ik ben de Heere, dat is mijn naam; en mijne eer zal ik geen anderen geven, noch mijnen lof den gesnedenen beelden” (Jes. 42:8)¹⁾. Wanneer hij als paus handelt, is hij zondeloos en onfeilbaar. Wie twijfelt aan zijne goede bedoelingen, zondigt. In den oordeelsdag zullen de ongehoorzamen hem moeten antwoorden. Zelf heeft hij geen rechter boven zich. Waar dergelijke gevoelens omtrent den paus worden gehuldigd, ligt de gevolgtrekking voor de hand dat de opperbisschop der kerk ook de onbeperkte leider is van de staatkunde. Innocentius' ideaal kon geen ander zijn dan dat geheel de wereldlijke met de geestelijke macht bij hem berustte²⁾.

Op het groote lateraansche concilie van 1215, waar Otto IV verworpen en Frederik II als koning-keizer aangenomen werd, schitterde hij, omringd door vorsten en vorstelijke gezanten,

¹⁾ Ook lezen wij in Epist. I, 326: „Unde quos Deus spirituali coniunctione ligavit, non homo, quia non vicarius hominis, sed Deus quia Dei vicarius, separat”

²⁾ In een brief aan de fransche aartsbisschoppen en bisschoppen (Epist. VII, 42), verklaart hij zichzelf gerechtigd, in *alle* aardsche verhoudingen in te grijpen: „Nullus enim, qui sit sanae mentis, ignorat quin ad officium nostrum spectet de quocunque peccato mortali corrumpere quemlibet Christianum, etsi correctionem contempserit, ipsum per distractionem ecclesiasticam coercere.”

aartsbisschoppen en prelaten in al zijne grootheid als wereldmonarch. De herovering van het heilige land, de hervorming der kerk in overeenstemming met haar beginselen, de uitvoering der ketterij zouden zijn werk voltooien. Wat deze laatste betreft, besloot men de wereldlijke macht te nopen de ketteren te vervolgen. De vasallen van den landsheer, die hiertoe niet bereid was, werden van hun eed ontslagen. Men moest zijn gebied in bezit nemen. Hij zelf werd een vogelvrij-verklaarde.

Ziedaar de consequentie van de stelling : „Wereldmonarch is de paus.”

Tot staving van zijn recht om de wereldlijke macht uit te oefenen, liet Innocentius ook de archieven onderzoeken en putte hij bewijzen uit het bekende Constitutum Constantini. Daar het hem vooral om de heerschappij in Italië was te doen, moest dit land, „waaraan naar goddelijk raadsbesluit de heerschappij over alle landen toekwam”, gezuiverd worden van de heerschappij der vreemdelingen. Hij is alzoo de eerste paus, die de gedachte van de eenheid en onafhankelijkheid van Italië tracht te verwerkelijken. Eerst wordt Midden-Italië als oud bezit der kerk opgeëischt, dan het leenverband van Sicilië op nieuwe en meer vaste grondslagen bevestigd en ten slotte aan Duitschland de eisch gesteld, dat in de handen van den paus het patronaat over het roomsche rijk zal berusten, omdat door den heiligen stoel het keizerdom van de grieken op de Duitschers is overgedragen. Hem en hem alleen komt het recht toe de gekozenen te toetsen, hen die het waardig zijn te bevestigen, te wijden en te kronen, en de onwaardigen te verwerpen. Onder Innocentius werd het keizerdom dus een leen van den paus. Op dezelfde wijze wordt door den paus aanspraak gemaakt op de heerschappij over Sardinië; moet zich Frankrijk voegen naar zijne bevelen; neemt koning Jan Engeland van hem als leen; wordt Portugal om den leencijs gemaand; ontvangt Pedro II van Aragon uit zijne hand de kroon en erkenden zelfs tijdelijk oostersche machten als Constantinopel, Armenië, Servië en Bulgarije de suzeriniteit van Rome.

De gregoriaansche beginselen hadden volkomen gezegevierd. Was het aan het keizerdom niet gelukt de christelijke staten tot een eenheid te brengen, het pausdom, dat de hoogste geestelijke en wereldlijke macht in zich vereenigde, had dit bereikt.

Het is geen wonder dat juist in dezen tijd het beeld van de twee zwaarden bijzonder geliefd was. De franciscaner wijsgeer Alexander, naar het engelsche klooster Hales in het graafschap Gloucester, Alexander van Hales genoemd, die eerst in Parijs studeerde en aldaar later les gaf, schreef in zijne „Summa universae theologiae” ¹⁾ dat er een onderscheid bestaat tusschen kerk en staat als tusschen het geestelijke en aardse leven, maar uitsluitend wat de uitoefening van hunne macht en hun rechtsgebied betreft. Echter *moet* er

¹⁾ Pars II, qu. 119; Pars III, qu. 40.

tusschen beide overeenstemming bestaan. Evenals Bernard van Clairveaux meent hij dat het tijdelijk zwaard in de hand van den krijgsknecht slechts getrokken mag worden op bevel van den keizer, en met toestemming van de kerk. Elk van deze twee machten heeft dus volgens Alexander wél haar eigen terrein en de wereldlijke macht ook hare eigen roeping, maar deze moet christelijk regeeren. Daarover nu staat het oordeel aan de kerk. De slotsom van zijn betoog luidt dan ook dat het kerkelijk gezag nooit aan het wereldlijk gezag, maar omgekeerd dit laatste in sommige dingen aan het kerkelijk gezag is onderworpen. De rekbaarheid en onbepaaldheid van deze uitdrukking maakt dat elke paus er van maken kan wat hij wil. Waar stond nu de grens der kerkelijke macht?

Ook Gregorius IX (1227—1241), de vinnige en hardnekkige tegenstander van Frederik II, die vooral zijn persoon tot het voorwerp maakte van zijn aanvallen, hem voorstelde als de verpersoonlijking van den anti-goddelijken geest en zich er op toelegde om het volk diets te maken dat Frederik de vernietiging van het geloof en de uitroeiing van den naam van Christus op aarde beoogde, schreef den 26^{en} Juli 1232 aan den griekschen aartsbisschop Germanus VII : „Wij voegen hieraan slechts toe, dat wij, op grond van de Evangelieën, hieraan vasthouden, dat beide zwaarden ter beschikking staan van den paus te Rome. Want toen Jezus tot zijne jongeren sprak over het voeren van het geestelijk zwaard, toonden zij Hem twee zich dáár bevindende zwaarden, welke de Heer als voldoende beschouwde tot beteugeling zoowel van het geestelijk als lichamelijk kwaad. Wanneer gij nu meent, dat het stoffelijk zwaard ter beschikking staat van de wereldlijke macht of daarop althans betrekking heeft, let dan wél op, wat de Heer in het evangelie van Mattheus tot Petrus zegt : „Steek uw zwaard in uwe scheede”. Met dat „uw zwaard” bedoelt hij het stoffelijk zwaard, waarmede Petrus den knecht van den hooge priester had geslagen. Omtrent het geestelijk zwaard bestaat geen twijfel, daar hij genen, namelijk Petrus, door middel van de hoogte van zijn geestelijken staat, de macht om te binden en te ontbinden heeft gegeven. Beide zwaarden werden derhalve aan de kerk overgegeven. Doch het ééne wordt door de kerk gevoerd, het andere wordt voor de kerk, door de hand van den wereldlijken vorst getrokken ; het ééne wordt door den priester, het andere op den wenk van den piester door den krijgsman gehanteerd.”

Deze leer bracht Gregorius IX in zijn strijd met Frederik II in practijk en bedoelde zijne vernietiging. Den 29^{en} September 1227 excommuniceerde hij hem voor het eerst, omdat Frederik niet aan zijne gelofte had voldaan om zich in Augustus van dat jaar voor den kruistocht in te schepen. Den 18^{en} November 1227 en den 23^{en} Maart 1228 werd de excommunicatie herhaald. Wél werkte zij weinig ten nadeele van Frederik uit, vooral toen zijn glansrijke tocht in het oosten bekend werd, maar desniettemin deed hij een stap op den weg

der verzoening met den paus, omdat hij begreep dat de omstandigheden daartoe voor hem op dit oogenblik zeer gunstig waren. Gregorius was niet zoo genegen hierop in te gaan, doch gedrongen, deels door zijn min-gelukkige militaire positie, deels door de vredespartij onder de kardinalen, gaf hij eindelijk toe en op het einde van Juli 1230 werd de vrede tusschen keizer en paus hersteld. Frederik werd van den ban ontheven.

De vrede was echter van korten duur. Het verlangen om de noord-italiaansche steden aan zich te onderwerpen, leidde tot een nieuw conflict met den paus. Deze had zich echter bijtijds met de lombardische steden verbonden en schreef dus aan Frederik, dat de kerk een dergelijken aanval niet zou toelaten. In zijn brief van 23 October 1236 schreef hij zelfs dat, krachtens de schenking door Constantijn, aan den stedehouder van Christus, aan wien de leiding der hemelsche dingen op aarde was toevertrouwd, ook de leiding der aardsche zaken toekwam, in het bijzonder het bezit van Italië. De paus had als hemelsch keizer onbeperkt recht op de wereldheerschappij. Frederik was er de man niet naar dit onwederproken te laten. In zijn gedachtengang zou Rome de hoofdstad van het keizerrijk en hij zelf de keizer der romeinen zijn, en hij was reeds werkzaam om dit program uit te voeren. Nu moest de strijd noodzakelijk opnieuw ontbranden, omdat de paus vóór alles de beschikking over Italië zelf in handen wilde hebben. Gregorius deed Frederik opnieuw in den ban. Hoewel de keizer den strijd niet gewenscht had, wat ongetwijfeld van zijn gemis aan politiek doorzicht getuigt, aanvaardde hij hem met beslistheid, toen eenmaal de teerling was geworpen. Hij begon een brief te richten aan de kardinalen, van wie hij wist dat zij ernstige bedenkingen hadden tegen de politiek van Gregorius. Daarin verdedigde hij de stelling, dat de paus zelfs geen onbeperkt heerscher in de kerk is, maar de primus inter pares; wat Petrus onder de apostelen was, is hij onder de kardinalen. Staatkundige macht bezit hij in het geheel niet. Gregorius en Frederik stonden dus principieel tegenover elkander. Tusschen den paus en dezen Hohenstaufe gold het een strijd op leven en dood. Daarin bracht het sterven van Gregorius en het optreden van Innocentius IV (1243—1254) geene ontspanning. Want al wisselden de personen, de strijd tusschen pausdom en keizerdom bleef. Wat baatte het dan ook of Innocentius en Frederik in 1244 een verdrag sloten, waarbij laatstgenoemde van den ban ontheven werd en de curie de meeste harer eischen zag ingewilligd? Een jaar later ontstond over beider rechten in Lombardije bij vernieuwing strijd. En Innocentius, als een echte diplomaat begrijpende, dat hij meerder vrijheid van beweging voor het voeren van de nieuwe worsteling had, indien hij Italië verliet, scheepte zich in naar Frankrijk en kwam 2 December 1244 in Lyon. Dáár riep hij, nu niet meer afhankelijk van den wil zijns tegenstanders, een algemeene synode bijeen, waarop Frederik als godslasteraar en kerkroover

weder in den ban werd gedaan. Hij werd van zijn keizerrijk en alle andere koninkrijken, waardigheden en staten beroofd; de paus ontsloeg zijne onderdanen van hunnen eed van trouw en verbood hun, op straffe van zelf in den ban te worden gedaan, hem voortaan te gehoorzamen of eenige hulp te verleen. Tevens gelastte hij de keurvorsten met de verkiezing van een nieuwen vorst te beginnen. Frederik beantwoordde dit alles met een geschrift, waarin hij met klem de wereldlijke macht van den paus bestreed, de beteekenis van de kroning door den paus tot de consecratie beperkte en rondweg uitsprak dat geen mensch boven den keizer staat en deze derhalve alleen door God en niet door een mensch kan worden geoordeeld. Hij ging zelfs nog verder en eischte terugkeer van de kerk tot den eenvoud van Christus en de apostelen. Door den rijkdom der kerk was hare vroomheid te loor gegaan.

Daartegenover stelde Innocentius met kracht dat het opstand tegen God en Christus was te meenen dat de keizer niet onder de macht van den paus stond. Want deze is onbeperkt en omvat zoowel het geestelijk als het wereldlijk gebied. Deze wereldlijke macht ontleent de paus niet aan Constantijn; zij is zijn natuurlijk bezit. Christus toch is èn priester èn koning, en heeft in het pausdom de monarchie van het priesterschap en het koningschap beide gegrond. Constantijn deed niets anders dan de onwettige heerschappij, die de keizers vóór hem hadden bezeten, aan de kerk teruggeven. Daarvoor ontving hij als loon van haar de van God verordende keizerlijke macht.

Ook nu zagen weder verschillende geschriften van voor- en tegenstanders van beiden het licht. In het ééne werd de paus verheerlijkt, in het andere als het beest uit de openbaring, welks getal is 666, gesignaleerd. Liederen als deze kwamen uit: „Zwei swert in einer scheide verderbent lihte beide; als der bâbest riches gert, so verderbent bei din swert” of „Daz netze quam ze Rome nie, met dem sant Pêter vische vie, daz netze ist nû versmâhet, roemesch netze vâhet, silber golt bûrge unde lant, das was sant Peter unrekant.” In het algemeen bleef men in Duitschland Frederik getrouw, totdat de afval van Siegfried, aartsbisschop van Mainz, die zich met Koenraad, aartsbisschop van Keulen, vóór den paus verklaarde zijne positie in die mate verzwakte, dat Innocentius het aandurde een tegenkoning te doen benoemen. De thüringsche landgraaf Hendrik van Raspe werd den 22^{en} Mei 1246 als zoodanig gekozen, niettegenstaande geen der wereldlijke vorsten hieraan mededeed en ook een deel der kerkvorsten zich onzijdig hield. Allerlei middelen wendde de paus nu aan om het duitsche volk tegen zijn vorst op te zetten. Zondag aan zondag werd in de kerken de ban vernieuwd over den keizer en allen die hem bleven steunen. De geheele clerus werd in dienst gesteld van den strijd tegen Frederik. Een aflat werd toegezegd aan allen, die de zoogenaamde kruispredikingen tegen den keizer bijwoonden. Afzetting van geestelijken die hem trouw ble-

ven, was aan de orde van den dag. Hunne prebenden werden hun ontnomen. Daarentegen werden zij die Hendrik als koning volgden op allerlei wijze beloond. En om van de geestelijkheid voor goed zeker te zijn, verbood Innocentius 9 September 1246, dat bisschoppen, abten en proosten zonder raadpleging met en toestemming van den paus of zijn legaat werden gekozen. Later moest er zelfs een speciale vergunning om de verkiezing te doen plaats hebben, aan voorafgaan. Zoo werd letterlijk de geheele kerk mobiel gemaakt in den strijd tegen den keizer.

Ontegenzeggelijk heeft deze actie het keizerdom tegenover het pausdom aanmerkelijk verzwakt. Frederik persoonlijk ondervond daarvan minder de nadeelen, omdat hij zich met krachtige hand zoowel in Italië als in Duitschland wist te handhaven en de meeste vorsten en steden hem trouw bleven. Zoowel zijn tegenkoning Hendrik van Raspe als Willem van Holland, die na den dood van eerstgenoemden werd gekozen, hadden tegenover Frederik eene zeer zwakke positie. Maar de groote winst, die de curie behaalde, bestond in de afhankelijkheid, waarin zij zoo goed als het geheele duitsche episcopaat bracht. En niet alleen gold dit het episcopaat. Op groote schaal was dit evenzeer met de wereldlijke geestelijken en de geestelijkheid in de kloosters het geval. Evenals de bedelmonniken werkten thans de cisterciensers en benediktijnen ijverig voor den paus. De geheele clerus was zoo goed als een stel ambtenaren van den paus geworden.

Dit heeft ongetwijfeld voor een groot deel de kracht der Hohenstaufen gebroken en de overwinning van Rome voorbereid.

De overwinning in politieken zin namelijk. Want aan den anderen kant heeft deze fanatiek-staatkundige actie van uit Rome de kerk in Duitschland moreel in die mate geschaad, dat haar invloed op de besten langzaam is gaan verzwakken. De nederlaag der Hohenstaufen heeft daardoor langzaam de overwinning van de zedelijke en nationale krachten van het duitsche volk voorbereid.

Nadat Frederik's zoon Manfred het leven had verloren in den slag bij Benevento 1266 tegen de fransche troepen, die onder leiding van Karel van Anjou den paus ter hulpe waren gekomen en deze zelfde Karel in 1268 te Napels Frederik's kleinzoon Conradijn had doen onthoofden, was het met het huis der Hohenstaufen voor goed gedaan. Na verwarde tijden, waarin verschillende pretendentes tegenover elkander stonden, werd eindelijk den 1^{en} October 1273 Rudolf van Habsburg met algemeene stemmen tot koning gekozen. De keurvorsten gaven den paus kennis van deze benoeming en verzochten voor Rudolf de keizerskroon. Rudolf zelf schreef ook in dien geest en beloofde : steun aan de kerk, bewaring van den vrede — en een kruistocht. De paus was hiermede echter niet tevreden. Hij verlangde de bekrachtiging van alle privileges, die de vroegere keizers aan de kerk hadden geschonken, en van alle afgelegde eeden, en de verzekering van het territoriaal bezit der roomsche

kerk in Italië. Wat door hem werd begeerd, verkreeg hij. Op het concilie te Lyon den 6en Juni 1274 zwoer de koninklijke kanselier Otto namens Rudolf, dat deze alle toezeggingen, die Otto IV en Frederik II aan Innocentius III en Honorius III hadden gedaan, zou nakomen, en dat hij de landen van de roomsche kerk en hare vasallen, in het bijzonder die van Karel van Anjou, namelijk Sicilië, niet zou aantasten. Ook zou Rudolf, als de paus het begeerde, persoonlijk dien eed moeten hernieuwen, en in elk geval bij zijne kroning tot keizer zijne toezeggingen moeten herhalen en zorgen, dat de duitsche wereldlijke vorsten voor de nakoming daarvan zich beijverden. Dit alles nu geschiedde den 20^{en} October 1275, toen in de Dom te Lausanne, waar tal van keurvorsten en kerkvorsten tegenwoordig waren, Rudolf aan Gregorius dat alles beloofde en hij, gelijk de genoemde vorsten, uit de hand van den paus het kruis nam.

Rome had volkomen gezegevierd. De kerk was eene pauselijke kerk geworden. Zelfs de bisdommen werden, zonder verkiezing, alleen door den paus bezet; de prebenden werden, hetzij zij waren opengevallen, hetzij zij dit nog niet waren, van uit Rome begeven; dispensaties van de ordinaties werden van dàar uit op groote schaal verleend — in één woord, de curie had de teugels van het bewind der kerk vast in handen en tevens de wereldlijke macht aan zich onderworpen. Want met Rudolf erkennen zoo goed als alle keurvorsten, dat de koning zijne macht dankt aan den paus en verplicht is op diens wenk het zwaard te trekken. Het beeld van de tweede zwaarden was weder werkelijkheid.

De volkomen afhankelijkheid van Rudolf van den paus bleek het meest uit de houding, die hij aannam, toen hij den eed van trouw van de plaatsen in de Romagna had geëischt en de paus hiertegen bezwaar maakte. Volgens dezen maakte het oude exarchaat van Ravenna namelijk een deel van de wereldheerschappij van de kerk uit. Hij wenschte daarom niet, dat de bewoners aldaar in afhankelijkheid van Rudolf kwamen. En hoe gedroeg deze zich nu tegenover dit machtsbetoon van den stedehouder van Christus? Hij en de duitsche vorsten bogen eerbiedig het hoofd en verklaarden, onder uitdrukkelijke vermelding van al de plaatsen in de Romagna, dat dit land eigendom van de kerk was. Ja, zij gingen nog een stap verder. Openlijk werd door hen de geldigheid erkend van de theorie der roomsche hiërarchie over de verhouding van de pauselijke tot de koninklijke macht; eveneens die over de overdracht van het rijk door den paus aan de duitschers en over de schenking door hem van het kiesrecht aan de keurvorsten.

De onderdanigheid kon niet grooter zijn.

Rome had het pleit gewonnen.

Volle practijk zien wij die onderdanigheid worden in het eerste artikel van het eerste boek van den Saksenspiegel van 1260.

Dáár lezen wij ¹⁾ : „Zwei swert lîz got in ertriche zu beschirmene die cristenkerk. Deme bâbste ist gesaert daz geistliche, deme keisere daz werldtliche. Deme bâbste ist ouch gesaert zu rîtene zu bescheidener zeît ûf eine blanken pferde, und der keiser sol in den stegereif halden, durch daz der satel nicht en winde, daz ist die bezeichnung; swaz deme bâbste widerstê, das her nicht mit geistlichem gerichte getwingen mag, daz es der kaiser mit werltlichem gerichte twinge, deme bâbste gehörsam zu wesene; so sal ouch zû geistliche gewalt helfen deme werltlichem gerichte, ab ez sin bedarf.“ En in de inleiding op het eigenlijk wetboek, den Zwabenspiegel van 1275, wordt ditzelfde als het ware als de belijdenis van het deutsche volk met zijn keizer aan het hoofd herhaald in deze woorden ²⁾ : „Sit nv got des vrides forste haizet, so liez er zwai swert hie vf ertriche, do er ze himel for zeschirme der christenhait, div lech vnser herre sante peter beidiv einz von geistlichem gerihte, daz ander von weltlichem gerihte. Daz weltlich suert des gerihtes daz lihet der bâbest dem chaeiser — daz geistlich ist dem bâbest den stegreif haben, daz sich der satel nit entwinde, daz bezeichent daz swaz dem bâbest wider ste — des er mit geistlichem gerihte niht betwingen mac daz sol der chaeiser vnd ander weltliche rihter betwingen mit der ehte.“

Zóó stond het pausdom op de hoogte zijner glorie.

Naar roomsche opvatting scheen de godsstaat gevestigd met Christus' stedehouder als wereldmonarch aan het hoofd.

Niet slechts de Ghibellijn had voor den Welf het onderspit gedolven; Petrus' stoel was nu de wereldtroon.

Maar die zege — o! wondervolle gang der historie — werd zijn nederlaag. Paus Bonifacius VIII (1294—1303) zou in het besef zijner macht en der noodzakelijkheid van de toepassing zijner theoretische denkbeelden den strijd aanbinden met den zoozeer op de onafhankelijkheid van de kerk gestelden franschen koning Philips den schoone, die voor het pausdom noodlottig werd.

HOOFDSTUK VII.

Thomas Aquinas over de verhouding van kerk en staat.

Voordat wij dien strijd beschrijven, leenen wij het oor aan een man, die de nederlagen der Hohenstaufen heeft beleefd en meer dan iemand bevoegd was om van roomsch standpunt de verhouding

¹⁾ Zie der Sachtenspiegel (Landrecht) nach der ältesten Leipziger Handschrift, herausgegeben von Prof. Dr. J. Weiske (sechstste Auflage von Prof. Dr. R. Hildebrand) Leipzig 182 bldz. 14 (art. 1).

²⁾ Zie: der Swabenspiegel oder Schwäbisches Land- und Lehen-Rechtbuch nach einer Handschrift vom Jahr 1287, herausgegeben von Dr. F. L. A. Freiherrn von Lassberg, mit einer vorrede von Dr. A. L. Reyscher, Tübingen 1840, bldz. 4 en 5.